

KGAOLO YA BORARO

3.1 POKO YA SEGOMPIENO

3.1.1 Matseno

Le fa tiori ya poko ya segompieno e setse e tihalositswe ka botlalo ke batiori ba ba farologaneng, go botlhokwa gore mo karolwaneng e, e akarediwe gonne maboko a a yang go tlotlhomisiwa a lebagane le poko ya paka ya segompieno. Poko e, ya go sekasekiwa go ya ka lenaneo le:

- Se poko ya segompieno e leng sona
- Pharologano magareng ga poko ya segompieno le poko ya segologolo

Fa go anaanelwa ka ga poko ya segompieno go ya go tlhomiwa matlho mo dintlheng tse pedi tse:

- Diteng tsa maboko a segompieno
- Sebopego sa maboko a segompieno

3.1.2 Diteng tsa maboko a segompieno

Longman (1984: 942) o tihalosa fa dipharologantshe tsa poko ya segompieno di mela mo pokong ya setso ka go bua jaana:

Modern poetry has a characteristic extending from a particular point-in-time to the present time.

Longman (1984: 942) o gatelela puo e fa a re poko ya segompiano ke matlhogela a poko ya setso, ka gonne go ka se ke ga buiwa ka poko ya segompiano kwa ntle ga go ama sengwe ka poko ya bogologolo. Harris (1992: 238) le boSnyman (1989: 23) ba tswelletsa pele go tlhagisa fa diteng tsa poko ya segompiano di itsetsepitse mo godimo ga diteng tsa poko ya setso, le gale molaetsa wa yona o nyalelana le botshelo jwa segompiano. Ke ka ntlha e John Lucas (cf: Peck 1991: 223) a oketsang kgang ka go tlhomamisa ka go re e tsamaelana le ditiragalo tsa botshelo ba kwa ditoropong tse di anelang ka ga mathata a a bakiwang ke kgotlhang ya merafe le ditso tse di farologaneng. Fa a thamalatsa mafoko thwii!, John Lucas (cf: Peck 1991: 223) a re:

Modern Poetry emphasises that the city is the place where disaffection most clearly showed itself, space, time, language, human relationships and human identity are all profoundly altered and new cultural and social relations are formed. The struggle for survival in the city breeds degeneracy.

Lucas o ema mafoko a a fa godimo a ga Peck nokeng ka gore poko ga mmogo le mefuta e mengwe ya dikwalwa di tlotlhedediwa ke phokelelo ya botshelo ba sejaanong. Ka fa letlhakoreng le lengwe Rosenthale (1960: 239) o nyalantsha diteng tsa poko ya sešweng le ditiragalo tsa letsatsi le letsatsi tsa botshelo. Ke ka moo go ka tweng poko ya sešweng e mabapi le

temokerasi le ditshwanelo tsa batho ba segompieno. Spurr (1977: 272) o tiisa ntlha eka go bua jaana:

Modern poetry concertrates on the democratic rights of the individuals.

Mogopolo o o tswelediwang ke Spurr (1977: 272) o tiisa fa bontsi ba maboko a, bo gatelela ditshwanelo tsa batho. Emig (1995: 7) o tlaleletsa ka go re, a ikaegile ka mokgwa wa go kwala le wa go buisiwa. Ka foo a dirisa matlho go a buisa. Mokgwa wa go buisa le wa go kwala o naya mmoki nako go tseela poko matsapa a go e kwala le go e rulaganya. Go isa pele Lentricchia le McLaughlin (1993: 4) ba re poko ya segompieno e golaganya mmoki le mmuisi ka ditsela tsa thekenoloji ya sejaanong e leng go kwalwa ka go gatsiwa ka setlanyi kgotsa ka khomphutara, go phasaladiwa mo marekelong a dikwalwa, mo seyalemoweng, le mo thelebišeneng.

Lwa bofelo, go lemosega fa diteng tsa leboko la paka ya segompieno di theilwe mo godimo ga ditiragalo tsa sešweng. Ke yona ponagalo e e farologanyang mofuta o wa poko le maboko a mangwe a segologolo a setso.

3.1.3. Sebopego

Mo maitemogelong a go tlhagisa sebopego sa poko ya segompieno go lebelelwa dintlha tse di thusang go tswellelsa dipharologantsho tsa sejaanong, e leng: (a) dinoko, (b) mafoko le (c) ditemana.

3.1.3.1 Dinoko

Fa ba tlhalosa sebopego sa dinoko tsa poko ya segompieno, Groenewald (1993: 3) le Skelton (1991: 70) ba re e thaetswe mo godimo ga phokelelo ya paterone ya medumo e e bopilweng ka ditumanosi, dikaditumanosi le ditumammogo tse di tswelleletsang maikutlo le molaetsa wa mokwadi.

Ka fa letlhakoreng le lengwe, Makofane (1993: 11) a re le fa poko ya bogologolo e dirisa ditumanosi le ditumammogo, e sekametse thata ka mo dinokong tsa maina a a tlotlomatsang mmokiwa. Ke ka moo go ka tweng fa mmoki wa segompieno a kwala poko, o e kwala ka go dirisa ditlhaka tse di bopang dinoko tse di malebana le dilo tsa sešweng. Holman (1972: 231) o tlhalosa gore thulaganyo ya dinoko tsa poko ya segompieno e ikaegile ka melawana ya sejaanong. Murray Krieger (1977: 53) o inakanya le puo ka gone a re:

The interaction in the syllables and terms in modern poetry must be limited to respect meaning, artistic tradition, control by certain fixities and yet has certain freedoms within the fixities, theory and history of sound structures.

University of Pretoria etd – Komati, P R (2006)

Go ya ka ratori yo, gore poko ya segompiano e atlege, go tlhokega kitso e e malebana le hisetori ya medumopuo. Donatus I Ngwaga (cf: Okpewho 1998: 14) o umaka gore, go tlhokega thuto le kitso ya mokwalo wa segompiano go kwala dinoko tse di lomaganeng sentle tsa poko. Ke gore go nna bokete fa mmoki a tlhoka kitso e e lebaganeng le thulaganyo ya medumopuo ya maboko a segompiano. Ke ka ntlha e Spurr (1977: 232) a reng mokwadi o tshwanetse go itlhokisa boroko a e kwale ka matsetseleko, a itshwaya diphoso ka go fetolaka thulaganyo ya tsona mo a bonang e sa use pelo. Ka nako nngwe a bo a batle thuso mo dikgelekeng tsa poko go mo ema nokeng. BoMashilo (1998: 27) ba re dinoko tsa poko ya motlha wa jaanong ga di lekane. Ka nako nngwe di a khutshwafadiwa, tsa lelefadiwa kgotsa tsa lekalekanngwa. Ke ka moo Groenewald (1993: 23) a reng fa dinoko di lelefadiwa kgotsa di khutshwafadiwa go elwe tlhoko gore fa leboko le fedile, le nne le dinoko tse di itumedisang matlho a mmuisi.

BoNtsime (1993: 428) ba tsweteletsa malepa a mangwe a dinoko ka go a lebaganya le moribo. Fa ba isa pele, ba tlhagisa gore moribo o thusa go senola le go tsweteletsa pharologantsho ya metara mo mabokong a sejaanong.

Kgang ya sebopego sa dinoko le moribo ke kang e e botlhokwa mo lekwalopatlisong le, ka gonne di amana le tharabololo ya bothata ba sebopego sa maboko a dipuo tsa Bantsho, bo bo lemogilweng ke Opland.

3.1.3.2 Mafoko

Go ya ka Mogapi (1985: 16) fa mokwadi wa poko a kwala o tlhokomela bokao ba mafoko gore bo tlhalosa se (mokwadi) a eletsang se ka tthaloganngwa ke babuisi. BoNtsime (1993: 422) ba re lefoko lengwe le lengwe la poko le na le manno a a tlhomameng mo puong, e bile fa manno a a ka fetolwa kgotsa lefoko le le ka tlošwa, bokao ba lona bo a fetoga. Booth (1978: 78) o umaka gore bokao ba mafoko bo ikaegile ka dikgang le ditiragalo tse di buiwang mo mafelong a segompiano. Burke (1982: 165-166) o gatelela se se buiwang ke Booth, fa a re:

Poetic language has its own lexicon and phraseology as well as its grammatical form.

Go feta foo Chickera (1982: 390) o amanya tiriso ya mafelo a poko ya segompiano le bokgoni ba go senola tikologo ka go re:

The skilful setting makes old words new, just as the forest change their leaves with each year`s decline-so with words in modern poetry. Many terms that have fallen out of use, shall be born again.

Chickera o tiisa fa bokao ba mafoko a segologolo bo bonagala e kete ke ba sešweng ka gone bo nyalelelana le ditiro tsa segompiano.

Lentricchia le McLanghlin (1993: 51) ba re le fa mmoki a dirisa mafoko a segompiano ka mokgwa o o bofitlha, go na le dithekeniki tse di mo thusang mo thulaganyong ya mafoko. Fela, John Lucas (cf: Peck 1991: 196) o nyatsa tiriso ya dithekeniki tse di kailweng mo pokong e ka gone a re:

The most common problem with a lot of modern poetry from Ezra Pound to T.S. Eliot and onwards is its difficult language ... Because, Eliot unexpectedly switched to foreign language the intention being to create a sense of being lost in a confused world.

Lonyatso lo lwa ga Lucas lo lebagane le gore baboki ga ba dirise puo le mafoko a a bonolo a mmuisi a ka a tlhaloganyang kwa ntle ga go kopana le mathata. Bothata bo bongwe bo malebana le gore baboki ba segompiano ba dirisa maadingwa go tswa mo dipuong disele. Ka tsela eo, ba senya setso sa puo.

Ka fa letlhakoreng le lengwe Booth (1978: 42) ga a dumelane le se se buiwang se, ka gone a re:

Modern poetry language is an instrument of discovery and understanding.

Ratori yo, o ganana le se se buiwang gone a re puo e fetoga le mabaka. Go botlhokwa gore fa go tlokegang mareo kgotsa mafoko a seeng, go

dirisiwe maadingwa go tswa mo dipuong tse di segelaneng melelwane le Setswana ka maikaelelo a go e tlhabolola, go e godisa le go e atolosa ka go e lebaganya le nako ya sešweng go atolosa kitso le go godisa puo.

Fa a garela Richards (1991: 70) o feleletsa ka go re go na le dintlha di le thataro tse di tshwanetseng tsa elwa tlhoko mo tirisong ya puo ya poko.

- Bokao ba mafoko bo tshwanetse go tlhagisa se se batlegang mo pokong.
- bo tlhalosiwa go ya ka hisetori ya puo,
- tiriso ya puo e tshwanetse go golaganngwa le mekgwa ya sešweng,
- tiriso ya puo e tlhagisiwa ka papiso mo go tlhalosiwang selo ka go se tshwantshanya le se sengwe,
- e ka golaganngwa le molaetsa wa mmoki,
- mafoko a a farologaneng a ka kaya selo se le sengwe e bile lefoko le le lengwe, le ka bidiwa ka ditsela tse di sa tshwaneng.

Kwa bokhutlong fa go sekasekiwa poko go tshwanetse ga tlhokomelwa gore mafoko a segompiano a a amanang le saense a se ke a kgapelwa kwa thoko. Ka jalo, mmoki o tshwanetse go tlhomamisa a bo a netefatse gore mafoko a sešweng a dirisitswe ka tsela e e tla senolang bokao bo bo tlhokegang le bo bo tsamaelanang le sejaanong. Ke yona kgang e e yang go thusa go rarabolola mathata a metara mo pokong ya Setswana.

3.1.3.3 Ditemana

Ditemana tsa poko ya segompiano di ya go tlhalosiwa go ya ka thulaganyo e: (a) molamongwe, (b) melamebedi, (c) melameraro, (d) melamene, (e) melametlhano, (f) melamerataro, (g) melamesupa, (h) melarobedi, (i) sonete le (j) ditemana.

- **Molamongwe**

Holman (1972: 327) o sedifatsa gore mola o le mongwe o ka bopa temana ya poko ya segompiano. Mofuta o, ke o Cuddon (1998: 965) a o bitsang ka leina la gore ke monosetiki. Fa a akgela malebana le se se buiwang ke Cuddon, Beckson (1989: 166) a re:

Monostick is a poem of one line and or a line of verse.

Ka fa letlhakoreng le lengwe Beckson (1989: 166) o ganana le leina le le umakilweng le, ka go re ene a re temana ya molamongwe e bidiwa monometara (*monometer*) ka gonne e na le fiti (*feet*) e le nngwe. BoNtsime (1993: 430) ba boa ba re temana e e ntseng jalo e na le kgopolo e e feleletseng e e sa tlhaeleng sepe. Ke ka jalo Shole (1988: 24) a reng e na le molaetsa o o tlhaloganyegang o o nang le bokao bo bo utlwalang sentle. Le gale, go ya ka Makofane (1993: 32) temana ya mola o le mongwe ga e tlhagelele thata mo mabokong a Setswana, kwa ntle ga fa e bopiwa ka seane se se tlhophilweng sentle, jaaka fa go twe Mosadi tshwene, o jewa mabogo.

- **Melamebedi**

Mohulatsi (1995: 29) fa a latlhela tlhware legonnyana mabapi le kgang e e mo leisong a re temana e ke e e nang le mela e mebedi e e latelanang. Go ya ka Hornby (1983: 196) e bidiwa khopoete. Holman (1972: 302) o isa puo e pele ka go re e na le morumo e bile e na le mela e e lekanang ka boleele. Ke ka moo Baldich (1990: 46) a pikitletsang ntlha e fa a re:

A couplet is a pair of rhyming verse, usually of the same length and is one of the most widely used verse-forms.

Go ya ka se se senolwang, temana ya mofuta o e dirisiwa go gaisa mofuta e mengwe ya ditemana mo pokong. Ke ka jalo Halsey (1972: 146) a reng o ratiwa thata segolobogolo ke baboki ba tlelasiki ka ntata ya fa ba o dirisa thata go tlotlomatsa bagale ba bona. Ke ka moo ba reng ke melamebedi ya bagale. Go feta foo boNtsime (1993: 431) ba tlhagisa mathata a yona fa ba re e na le thulaganyo e e tsietsang mmuisi, ka gonne melamebedi mengwe le mengwe e e latelanang e bile e rumisanang mo pokong, ga e ka ke ya kaiwa e le temana e e ikemetseng ka boyona e e nang le diponagalo tsa temana e e feleletseng ya melamebedi.

- **Melameraro**

Temana ya melameraro go ya ka Baldick (1990: 46) e bidiwa teresete (terset). Lebaka le le dira gore Abrams (1985: 198) a re ke teripoete (triplet).

Ka jalo teripolete kgotsa teresete ke mareo a a kayang selo se le sengwe. Beckson le Ganz (1972: 222) ba re kakanyo e, e lebagane le temana e e nang le mela e meraro. Fela jaaka temana ya melamebedi e na le kgopolo e le nngwe. Fa a atolosa kang e, Abrams (1985: 198) o bua gore mela ya yona ga e lekane ka boleele.

Roberts (1991: 89) a re temana ya melameraro e na le thulaganyo ya morumo wa go ya ka mekgwa e e farologaneng e leng (a) fa mola wa ntilha le wa boraro e utlwana ka morumo, (b) le fa morumo o tshwana mo meleng yotlhe. Le gale o tshwantshanya sebopego sa temana ya melameraro le temana e e bidiwang teresarima (*terza rima*) e e nang le sebopego sa kanedi, gonne a re:

Terza rima is seen at its best in poetry which has a constantly narrative style.

Fa Lazarus (1983: 33) a garela puo e e umakilweng fa godimo a re temana ya melameraro e ratiwa thata ke baboki ba segompiano, ka jalo ba e dirisa go gaisa ditemana tse dingwe.

- **Melamene**

Mohulatsi (1995 :26) o bua gore, temana ya mofuta o, ke e e kgaoganyang poko go nna mela e mene. Baldick (1990:183) o e bitsa kwatereine (*Quatrain*). Fa a tiisa puo e Halsey (1972: 147) a re :

University of Pretoria etd – Komati, P R (2006)

Quatrain is a form of poetry that divides the verse into separate stanzas of four lines.

BoNtsime (1993: 431) ba tswelela pele ka go tlhagisa fa morumo wa temana ya melamene o tlhagelela ka go refosana. Ke ka moo Halsey (1972: 147) a reng:

The most common quatrain is the one in which the rhyme alternates.

Fa Holman (1972: 90) a ikgata motlhala a re go sa ntse go na le mekgwa e mengwe e e malebana le ka fa morumo wa temana ya melamene o dirisiwang, e leng (a) fa morumo o tlhagelela mo moleng o le mongwe fela, (b) fa o tlhagelela mo meleng e mebedi le (c) fa o tlhagelela mo meleng e meraro. Peck (1985: 69) o sedifatsa ka go re go a kgonega gore temana ya melamene e nne le morumo o o tshwanang mo meleng yotlhe. Le fa go ntse jalo Holman (1972: 90) o bua gore mokgwa o o dirisiwang thata ke baboki ke o o farologanyang morumo o o itshupang mo meleng e mebedi ya ntlha le mo meleng e mebedi ya bofelo.

Le gale, Cuddon (1991: 96) a re morumo o o tlwaelegileng ke o o dirisang dipaterone tse tlhano tse di farologaneng e leng (a) morumo o o tlhagelelang ka go refosana wa *abab*, (b) o o tlhagelelang mo temaneng ka go tloaganngwa wa *xbyb*, (c) o o itshupang ka go pataganngwa wa *aabb*, (d) o o tshwantshwanngwang le enfelopo wa *abba* (e) le mekgwa e e farologaneng e e sa tlwaelegang jaaka morumo wa *aaxa*.

Cadden (1986: 28) o isa pele ka go ama mefuta e mebedi ya ditemana tsa melamene, e leng, balate ya melamene le melamene ya bagale. Go feta foo Cadden (1986: 28) o tlhalosa mefuta e fa a re (a) balate ya melamene ke temana e e nang le mela e mekhutshwane e e rumisiwang ka go kgaolwa mo gare ga temana, go neela mmoki nako ya go ipaakanyetsa go tswelala pele ka mola o o latelang mo pokong. Le gale, o siametse go dirisiwa mo kaneding ka gone morumo wa yona o elela ka mokgwa wa kanedi (b) melamene ya bagale e e dirisang morumo o o elelang, mme gantsi o dirisiwa kwa ntle ga morumo. Ke ka moo go ka tweng ke temana e e lolea e e ikaegileng ka morero wa filosofi, hisetori le ditumedi. Abrams (1985: 121) o oketsa ka tlhaloso e e reng temana ya melamene e e bidiwang balate ya setansa e tlhagelela thata mo dikopelong tsa kereke. Abrams (1985: 121) le boDonker (1982: 234) bona ba bua gore fa balate ya setansa e bonagala mo dikopelong, e bidiwa ditekanyetso tse di tlwaelegileng.

- **Melametlhano**

BoNtsime (1993: 431) ba tlhagisa gore mela ya temana e, e rumisana ka tatelano e e tshwanang le ya melamene. Ke ka moo Holman (1972: 43) a tlaleletsang ka go re e bopilwe ka go tsenya mola o le mongwe kwa bofelong ba temana ya melamene. Le gale Cuddon (1991: 762) o bua gore temana ya melametlhano e na le thulaganyo ya mela e e rumisanang ka go farologana. Mokgwa o o tlwaelegileng wa thulaganyo ya morumo wa temana ya melametlhano ke wa *ababb*.

Kwa ntle ga mabaka a, Cuddon (1991: 762) a re dintlha tse dingwe tse di tlhagelelang mo temaneng e, ke gore go na le mefuta e mebedi ya ditemana tsa melametlhano e bong: (a) temana ya melametlhano e e nang le dinoko di le robedi le (b) melatlhano e e nang le dinoko tse di sa tshwaneng e bile di sa lekane ka palo. Se se raya gore e na le dinoko tse di farologaneng, gape e na le mela e e sa lekaneng ka boleele. Le fa go ntse jalo thulaganyo ya morumo wa yona ke o o tlwaelegileng.

- **Melamerataro**

Go ya ka mafoko a boNtsime (1993: 431) temana ya melamerataro e bopilwe ka go tsenya mela e mebedi kwa bofelong ba temana ya melamene e e rumisanang, ka go refosana. Cadden (1986: 32) o tlhalosa temana ya melametaro ka go nopola mafoko a a reng:

Sestet has six lines, and is in effect a quatrain with a couplet.

Mabaka a ga Cadden a supa gore temana ya melamerataro e akareditse thulaganyo ya ditemana tse pedi tse e leng tsa melamene le tsa melamebedi. Ka jalo, thulaganyo ya morumo wa yona e thaetswe mo thulaganyong ya morumo wa temana ya melamene le ya melamebedi, e leng, *ababcc*.

Mabapi le dikgang tse di kailweng, boBeckson (1972: 201) ba di golaganya le karolwana ya ntlha ya sonete ya Sentariana e e nang le tshwantshiso le

tiriso. Ka fa letlhakoreng le lengwe Holman (1972: 490) o oketsa ka go re pharologantsho e nngwe ke e e dirisang dipoeletsomafoko tse di tshwanang kwa bofelong ba mela. Matshwao a, ke a Holman (1972: 490) a reng a na le thulaganyo ya dipaterone tsa morumo tse nne e leng tsa morumo wa *ababb*, *abba ab*, *cde* le *cde ded*. Fa a anaanela go ya pele a re temana ya melamerataro e bidiwa sesetina. Ke ka ntlha e go ka tweng sesetina le sesetete ke makaelagongwe. Spiller (1992: 3) o tshwaela ka go tlhagisa pharologantsho e nngwe e e dirisang matshwao a puiso mo gare ga mola wa botlhano le wa borataro. A re pharologantsho e, e mosola ka gonne matshwao a a puiso a thusa go senola kgaotso mo gare ga mela. Ke ka moo a totobatsang gore kgaotso e thusa mmoki go bona nako ya go emisa puo ya poko go le gonnye, go goga mowa le go ipakanyetsa go tswelela pele.

- **Melamesupa**

Fowler (1993: 178) o tlhagisa gore temana ya melamesupa e bopilwe ka go kopanya mola wa bosupa mo temeng ya mela e merataro. Fa Beckson (1989: 235) a akgela malebana le temana e a re:

Septet is a seven line verse with a rhyme scheme.

Puo e, e naya tshedimosetso mabapi le paterone ya morumo. Go feta foo Roberts (1991: 92) o supa fa paterone ya yona e tshwana le ya temana ya melamerataro ya *abab bcc*. Mofuta o mongwe wa temana ya melamesupa go ya ka Baldick (1990: 204) ke o o bidiwang melamesupa ya segosi (*Royal*

stanza) ka gonne e tlhalosa ditiragalo tsa bogosi. Williams (1986: 73) o tshwantshanya temana ya melamesupa le temana e go tweng Ronotelete (*Rondelet*) e le yona e nang le melamesupa, le fa e farologana ka thulaganyo ya morumo ka gonne e dirisa paterone ya *abaa bba*.

Hornby (1983: 776) o soboloka temana e ka go golaganya temana ya melamesupa le moopelo wa setlhopha sa baopedi ba mantswe a le supa se se kopanngwang le diletso tsa methalethale tsa mmino.

- **Melarobedi**

Beckson (1972: 148) o naya tshedimosetso e e senolang fa temana e, e bopilwe ka mela e le robedi. Kwa ntle ga moo boNtsime (1993: 431) ba re mela ya yona e na le paterone ya morumo o o rileng. Holman (1972: 303) o gatelela fa paterone ya morumo wa yona e le wa *abba abba*. Gape a re seabesegolo sa morumo wa yona ke go senola botswere ba mmoki mo tirisong ya puo. Ke ka moo Beckson (1972: 148) a nayang keletso ya gore fa mmoki a farologanya paterone ya morumo, o tshwanetse go ela tlhoko gore motheo wa morumo wa temana ya melarobedi o beilwe mo godimo ga temana ya melamerataro e e tsentsweng mela e mebedi kwa bofelong. Beckson (1972: 148) o ikgata motlhala fa a re thulaganyo ya morumo wa temana e, ke poeletso ya morumo wa temana ya melamene. Fa a isa kang e pele, Holman (1972: 363) o tshwantshanya temana ya melarobedi le Sonete ya Sentareana ka gonne a re:

Octet is a group of eight line verse of an Italian sonnet frequently used as a synonym for Octave.

Go raya gore le fa Okotheifi (*Octaive*) le Okothete (*Octat*) e le dikakanyo tse pedi tse di farologaneng, tthaloso ya mareo a e a tshwana, e bile e kaya selo se le sengwe, e leng: temana ya melarobedi ya poko ya segompiano. Roberts (1991: 93) o ruma kgang e ka go re go sa ntse go na le temana nngwe ya Sentariana e e nang le dipharologantsho tse di tshwanang le tsa temana e e kailweng fa, e e bidiwang Otabarima, fela yona e dirisa morumo wa *abab abcc*.

Kwa bokhutlong go bonala fa go sa ntse go na le maboko a mangwe a a nang le mela e le robongwe, lesome, lesomenngwe, lesomepedi, lesometharo le lesomenne. Le gale, maikaelelo a patlisiso e ga se go tthalosa mofuta yotlhe ya mela e e kailweng. Ke ka ntlha e go yang go tthalosiwa mofuta o le mongwe wa mela e e lesomenne o o bidiwang sonete go emela karolwana e ya poko.

3.1.3.4. Sonete

Fa go tthalosiwa Sonete, go ya go tlhokomelwa dintlha tse tharo tse di latelang: (a) sonete ke eng, (b) sonete ya Sentariana le (c) sonete ya Seesimane.

- **Sonete ke eng?**

Fa a ala dikgang Cuddon (1991: 898) o tthalosa fa lereo la *Sonnet* le tswa mo lefokong la Sentariana le le reng *Sonnetto* le le tthalosang modumonyana o o rileng kgotsa modumo o o golaganngwang le kopelo. Go ya ka Roberts (1991: 96) kopelo e e golaganngwang le sonete e, e thaetswe mo kopelong ya badisa ba kwa lefatsheng la Sisili. Ke ka ntlha e Preminger (1993: 1167) a atolosang puo fa a re sonete e na le morumo o o sa tshwaneng mo meleng e e farologaneng.

Abrams (1985: 197) o fetsa ka go re sonete e na mela e le lesomenne. Go ya ka ntlha e e fa godimo Spiller (1992: 3) a re:

The fourteen line sonnet is a norm and any departure from this is not in any sense satisfactory.

Le gale, Spiller (1992: 3) o thadisa ka ga sebopego sa yona ka go re mola mongwe le mongwe wa sonete o kgaogantswe ka dinoko di le lesome. Ka fa letlhakoreng le lengwe Preminger (1993: 1167) o bontsha fa sonete e na le thulaganyo e e farologaneng ya morumo, ka gonne morumo wa yona o bopilwe ka mekgwa e e sa tshwaneng.

Cuddon (1991: 895) a re ka kakaretso diteng tsa sonete di malebana le ditiragalo tsa botshelo. Le gale, Peck (1985: 68) o maikutlo a gore gantsi morero wa lorato ke ona o o tlhagelelang ka magetla.

University of Pretoria etd – Komati, P R (2006)

Go ya ka Peck (1985: 68) sonete e na le sebopego se se ngokang, le thulaganyo e e tlhomameng. Ke ka ntlha eo baboki ba bantsi ba tlhalosang gore sonete ke mofutapoko o o tlotliwang thata, ka jalo, o bidiwa mmamoratwa wa poko. Mabaka a ga Roberts (1991: 96) a theilwe mo godimo ga puo e e reng:

Sonnet is regarded as the king of the English verse form.

Ka mabaka a, go ka garelwa ka go re sonete ke nngwe ya mefutapoko ya maemo a a kwa godimo. Fa a gatelela botlhokwa jwa sonete Cadden (1986: 28) a re:

The sonnet is often seen as the most poetic of all forms of poetry.

Mo ntlheng e, Preminger (1993: 1167) o tswelala pele ka go umaka ka ga mefuta e meraro ya disonete. Le fa go le jalo, lekwalopatlisiso le, le ya go itebaganya le mefuta e mebedi fela e e botlhokwa e leng: (a) disonete tsa Sentariana tse basimolodi ba tsona ba ntlha e leng Dante le Petrarca le (b) tsa Seesimane tsa ga Shakespeare.

- **Sonete ya Sentariana**

Go ya ka Beckson le Ganz (1995: 206) sonete e thaegile kwa lefatsheng la Itali ka dingwaga tsa bo ketekgolosomaamararo, e le mongwe wa mekgwa e e rategang thata, o o simolotsweng ke bakwadi ba ba jaaka Dante le Petrarca. Cuddon (1991: 896) o thathologela pele ka mafoko a a reng Pretrarca ke ene mokwadi wa disonete yo o itsegeng thata. Ke ka fao Roberts (1991: 91) a emang nokeng ntlha e fa a re Petrarca ke pulamadibogo yo o atlegileng ka bokgoni ba go kwala disonete. Kgabagare Abrams (1985: 196) o netefatsa ntlha e fa a re gompiano mofuta o wa disonete o bidiwa disonete tsa ga Petrarca ka maikaelelo a go mo tlotlomaletsa maatlametlo a gagwe a go kwala disonete.

Holman (1972: 504) o boa a re sonete ya Sentariana e na le paterone ya morumo o o kgaoganyang leboko ka dikarolwana tse pedi e leng (a) karolwana ya ntlha ya melarobedi le (b) ya bobedi ya melamerataro. Go feta foo Spiller (1992: 23) a re karolwana ya melarobedi e na le paterone ya morumo wa *abba abba*, fa ka fa ntlheng e nngwe go ya ka Peck (1985: 68) karolwana ya bobedi ya melamerataro yona e na le morumo wa paterone ya *cde cde*. Mabapi le kgang e ya morumo Spiller (1992: 5) a re ke mofuta wa morumo wa (4+4+4+3+3).

Ntlha e nngwe e e botlhokwa e e tliwang ke Holman (1972: 504) ke ya dikarolwana tse pedi tsa sonete. Karolwana ya ntlha e lebagane le tshenolo ya mathata, fa karolwana ya bobedi e lebagane le tharabololo ya mathata a. O gatelela gore:

University of Pretoria etd – Komati, P R (2006)

The octave bears the burden, a doubt, a problem, a reflection, a query, a historical statement, a cry of indignation or desire, a vision of the idea. The sestet eases the burden, resolves the problem or doubt, answers the query, solaces the yearning and realizes the vision.

Kwa ntle ga mabaka a a kailweng ke Holman, Serudu (1993: 3) a re karolwana ya ntlha ke e e senolang mathata mme e bidiwa tshwantsho ka gonne ke fa dikgang di tshwantshanngwang teng. Ka fa ntlheng e nngwe, karolwana ya bobedi ya tharabololo ya mathata ke e bidiwang tiriso, ka gonne e lebagane le bokhutlo ba dikgang. Go ya ka Cadden (1986: 27) pharologantsho e nngwe e e malebana le sonete ya Sentariana ke e e lebaganyang dikarolo tse pedi tsa sonete, e leng tshwantsho le tiriso, a re:

The basic point about this form of poetry ('sonnet') is that the octave/sestet division provide a distinct break almost in the middle of a poem. This break then is the main characteristic of the Petrarchan sonnet.

Go ya ka dintlha tse di fa godimo tse, go ka tse sonete ya Sentariana e lemosoga ka molelwane o o tlhagelelang fa gare ga okotheifi le sesetete. Mabaka a ga Preminger (1993: 781) a supa fa molelwane o, o tlhagisa bokhutlo ba kakanyo. Le fa go ntse jalo temana ya melamerataro e thusa go bontsha fa kakanyo e e fa godimo e ikemetse ka boyona.

Ka dikai tse, go supagala fa temana nngwe le nngwe e ikemetse ka boyona le fa e le gore go na le bongwe bo bo kitlaneng mo gare ga tsona. Fa go

konosetswa go ka twe sonete ya Sentariana e lemogiwa ka temana ya ntlha ya melarobedi le ya bobedi ya melamerataro. Ditemana tse pedi tse, di na le ka dikakanyo tse pedi tse di ikemetseng ka botsona, e bile ga di tshwane.

- **Sonete ya Seesimane**

Cuddon (1991: 890) o lotlegela ka go re disonete tsa Seesimane di simolotswe ke baboki ba ba jaaka Thomas Wyatt, le Surrey mo tshimologong ya ngwaga wa ketekgoloamarataro. Fa a oketsa Holman (1972: 502) o anaanela ka ga thulaganyo ya disonete tsa Sentariana e e neng ya fetoga fa Maesimane a ne a dira ditekelelo tsa go kwala disonete. Roberts (1991: 98) o bua gore go ne ga tlhagelela bakwadi ba Maesimane ba disonete ba ba jaaka Shakespeare, Milton, Worthsword, Rosetti, Longfellow, Jones Very, Boker Robinson le ba bangwe. Fa a tlhalosa kakanyo e Cadden (1986: 26) o supa gore mo gare ga baboki ba botlhe ba, ke disonete tsa ga Shakespeare tse di neng tsa tuma go gaisa tsothle ka ntlha ya puo ya tsona e e humileng ka dikakanyo tse di tiileng. Ka mabaka a Peck (1985: 68) o pikitletsa gore disonete tsa Seesimane di ne tsa bidiwa ka leina la Shakespeare. Gompieno jaana disonete tsa Seesimane di bidiwa gore ke tsa ga Shakespeare, ka gone ke boitshimololeli ba gagwe.

Abrams (1985: 197) o tswelala pele ka puo e e supang fa sonete ya ga Shakespeare e na le mela e e lesomenne e e kgaogantsweng ka ditemana tse tharo e leng tsa ntlha tsa melamene le ya bofelo ya melamebedi. Morumo wa ditemana tsa ntlha go ya ka Cadden (1986: 28) ke wa thulaganyo ya *abab, cdcd, efef* mme wa temana ya bofelo ya melamebedi ke wa *gg*. Go ya ka Spiller (1992: 169) morumo wa temana e ke wa

(4+4+4+2). George Gascoigna (cf: Cuddon 1991:896) o netefatsa kgang e, fa a re:

Sonnet is a verse of fourteen lines, every line containing ten syllables. 'the first twelve do rhyme in verse of four lines by cross metre, and the last two together do conclude the whole.

Mokwadi yo o sekametse mo go reng morumo wa sonete o fapantswe go bopa metara ka tsela ya sebopego sa dinoko di le lesome mo moleng mongwe le mongwe. O digela ka go re mela e mebedi ya bofelo e amana le tharabololo. Fa ba tshwaela malebana le kgang e Spiller (1992: 169) le Holman (1972: 504) mo ditlhalosong tsa bona ba re fa gare ga ditemana tsa sonete, go na le molelwane o o aroganyang ditemana.

Le fa e bile Roberts (1991: 98) a re go na le batiori ba bangwe ba ba sa kgotsofatsweng ke thulaganyo ya ditemana tsa sonete ya ga Shakespeare, fela se se botlhokwa ke go re disonete tsa ga Shakespeare ke dingwe tsa mefuta e e rategang thata le e e tlotliwang mo dikwalong tsa Maesimane.

Go konosetswa kgang e ka go baya mabala ka go tlhagisa gore sonete e thaetswe kwa Itali, e bile e ne e ratega thata mo merafeng ya Yuropa. Ke ka lebaka le bakwadi ba kwa Engelane ba neng ba tlhotlholetsega go sala Mantariana morago, mme ba dirisa sonete mo dikwalong tsa bona. Le fa sonete e na le mefuta e le meraro, patlisiso e e tlhomile matlho mo maphateng a mebedi fela e bong sonete ya Sentariana le ya Seesimane.

Mefuta e mebedi e, e farologana ka sebopego, fela e tshwana ka mokgwa wa tshwantsho le tiriso.

Thulaganyo ya sebopego sa sonete ke nngwe ya dintlha tse di yang go thusa thata mo tharabololong ya mathata a metara mo pokong ya Setswana.

3.1.3.5. Ditemana tse dingwe

Fa go tlotlhomisiwa ditemana go lemogiwa gore baboki ba bangwe ba kwala maboko a a nang le ditemana tse di farologantsweng ka mela, fa bangwe bona ba kwala temana e e nang le mola o le mongwe. Le mororo ba bangwe ba kwala temana e e nang le mela e mentsi.

Mo karolwaneng e, go ya go itebaganngwa le mefuta e mengwe ya maboko a a nang le ditemana tse dingwe tse di farologaneng le mefuta ya ditemana tse di tlhalositsweng fa godimo. Maboko a, a ya go batlisisiwa go lebeletswe lenaneo le:

- Se temana e leng sona
- Mefuta ya ditemana

- **Se temana e leng sona**

Fa Spiller (1992: 2) a tlhalosa temana, a re:

... a verse, sometimes called a stanza, which defines not only the rhythm and rhyme but also in a limited way, duration.

Tlhaloso e, e bontsha o ka re temana le setansa ke selo se le sengwe gonne ratori yo a re:

... a verse is sometimes called a stanza.

Se se raya gore kang e, e ka tlhola ketsaetsego e e bakiwang ke gore e kete mareo a mabedi a ke makaelagongwe. Kgakanego e, e godisiwa ke Baldick (1990: 237) fa a re:

Stanzas are sometimes often loosely referred to as a verse.

Go tla ketsaetsego e, go ya go rarabololwa kang e ka go batlisisa thanolo ya mareo a ka botlalo. Fa ba tlhalosa lereo la (verse) Shipley (1968: 438), Baldick (1990: 237) le Preminger (1975: 269) ba dumalana ka mafoko a a reng:

A verse is a line of metrical writing ... a stanza of a poem.

Se se tlhagisiwang fa, se supa gore (*verse*) ke temana ya mola o le mongwe e e rulagantsweng ka tsela ya poko, gape e ka bidiwa (*stanza*). Ke ka ntlha e Cuddon (1991: 790) a ranolang temana ya poko jaana:

*A verse may be distinguished as ... a line of metrical writing ...
a stanza ... poetry in general ...*

Se motiori yo a se tlhalosang fa ke gore *verse* ke temana ya poko e e nang le mola o le mongwe. Ka fa letlhakoreng le lengwe Preminger (1975: 267) o tlhalosa lereo setansa ka go re:

*The term 'stanza' is sometimes restricted to verse units of 4
lines or more ...*

Se se umakiwang fa, se bontsha fa (*stanza*) e le temana e e bopilweng ka mela e e fetang bongwe, ka gone Preminger o gatelela gore temana e tshwanetse go nna le mela e mene kgotsa go feta foo. Abrams (1985: 198), Beckson le Ganz (1972: 209) le Peck (1985: 69) ba utlwana ka go re setansa ke temana e e bopilweng ka setlhopha sa mela. Fa a digela dikgopolo tsa batiori ba, Roberts (1991: 87) a re:

Stanza is an Italian word for room and nicely conveys the idea of a stanza of a poem as a series of rooms of identical dimensions with quite different decor and contents.

Kwa ntle ga moo, Roberts (1991: 87) o tshwantshanya setansa le diphaposi tse di kgabisitsweng ka dikgabiso tsa methalethale. Se a se tlhagisang fa se supa fa poko e na le ditemana tse di farologaneng, e bile temana e nngwe le e nngwe e na le kgopolo e e tlhalosiwang ka dikakanyo tse di logilweng ka ditemana tsa mefutafuta go bopa poko e e loileng.

Ka jalo mo patlisisong e, temana le setansa ke mareo a mabedi a a sa tshwaneng ka gone (verse) ke temana ya mola o le mongwe, fa ka fa letlhakoreng le lengwe (stanza) e le temana ya mela e mene kgotsa go feta. Se se botlhokwa ke go re mela ya temana e rulagantswe ka metara. E ke yona ponagalokgolo e e farologanyang dikakanyo tse pedi tse. Kwa ntle ga moo go na le mefuta e mengwe ya ditemana e e yang go tlhalosiwa. Tse dingwe tsa tsona ke tse di latelang:

3.1.3.6. Mefuta ya ditemana

Go na le mefuta e e farologaneng ya ditemana tsa poko ya segompiano e e arogantsweng go lebeletswe gore e bua ka mefama efe ya botshelo kgotsa di tlhamilwe ka mafoko a a kayang eng. Patlisiso e, e ikaelela go tlhagisa le go tlhalosa mengwe ya mefuta e, e leng:

- (a) Temana ya Makaroni
- (b) Temana ya motlha wa tiragalo

- (c) Temana ya bolwetsi
- (d) Temana ya segalo
- (e) Temana ya dinoko
- (f) Temana ya boipobolo/boikgopolo
- (g) Temana e e botlhofo
- (h) Temana e e lolea
- (i) Temana e e gololesegileng

- **Temana ya Makaroni**

Go ya ka mabaka a ga Holman (1972: 300) temana ya Makaroni e tlamilwe ke Tisi degli Odassi wa kwa lefatsheng la Carmen Macaronicum ka ngwaga wa 1488. Ke ka lebaka le temana e, e bidiwang ka leina la Makaroni, e le mokgwa wa go tlotlomatsa lefelo le e thaetsweng mo go lona. Ka fa letlhakoreng le lengwe Holman (1972: 300) o isa pele ka go re e tlamilwe ka go tswakanya puo ya Sentariana le ya Selatini. Mokgwa wa go tlhakatlhakanya dipuo tse pedi mo pokong e le nngwe o ne wa kgatlha baboki ba le bantsi ka motlha oo, ke ka ntlha eo e neng ya re ka ngwaga wa (1491–1544) Teofilo Folengo a neng a tlhama pokothoriso ya tshotlo e e bidiwang *Liber Macaronics* ka go tswakatswakanya dipuo tse pedi mo pokong e le nngwe. Morago ga moo, poko ya mofuta o, e ne ya itsege mme ya dirisiwa kwa Fora le kwa mafatsheng a mangwe a Yuropa. Mabaka a ga Holman (1972: 300) a theilwe mo godimo ga mafokong a a reng:

Macaroni verse is a term applied to any verse, which uses two or more languages. More especially it refers to poems incorporating modern words.

Mmuisi o solofela gore mo temaneng ya Makaroni motlhami ga a ikaelele go dirisa puo e e phepa, ke ka jalo a etang a e tswaisa ka mareo le maadingwa a segompiano a a lebaganeng le saense le thekenoloji kgotsa maadingwa. Motlhamo ga a tlhole a itshwenya ka go batla mafoko kgakala, o dirisa ona a a mo puong ya metlha, go sa kgathalesege gore ga se a Setswana go le kae. Halsey (1972: 141) o boa a re ka nako e nngwe temana e, e dirisetswa tshotlo kana go kgalemela mongwe kgatlhanong le boferefere kgotsa go itlhokomolosa matshwenyego a batho ba bangwe. Go ya ka mofuta o wa temana, Halsey (1972: 141) a re ke ya tshotlo ka gonne a re:

Satiric verse mixes criticism and humour to attack a person, group or custom ...

Ka mabaka a, maikaelelomagolo a temana e ke tlhaeletsano e e senolang melaetsa, dikaelo, dikitsiso, ditsiboso kgotsa dithuto. Mo Setswaneng maboko a mofuta o ke a mantsi. Motlhami wa ona o boka batho, bangwe ba a ipoka. A mangwe a ona ke:

- Raditladi (1975: 81) 'Ntwa ya 1939-1945', Mmoki o dirisitse mafoko a a latelang: *Quick, march, present, arms, le attention.*
- Magoleng le Motlhake (1993: 2) 'Go reng ke sa nyale'. Mmoki o dirisitse maadingwa a: dithemporari, go gata kusene, suphamakete.
- Motlhake (1997: 12-13) 'Re baba lobadi', Mmoki o dirisitse maadingwa a: dilaesense, dišebini, dipolasa.
- Molefe (1991: 13) 'Letsatsi la Boipuso (1970)': Mmoki o dirisitse maadingwa e leng: kafore, boyi, folaga, makhansele, palamente.

University of Pretoria etd – Komati, P R (2006)

- Magoleng le Motlhake (1993: 18) 'Motšhaena' Go dirisitswe mafoko a dipuo tse dingwe, e leng: motšhaena, betšha, ditootae, bankbroke, lalavuka.
- Magoleng le Motlhake (1993: 5) 'Tatlhego' Mmoki o dirisitse lefoko le le latelang: dikonteraka.

- **Temana ya motlha wa tiragalo**

Go ya ka mafoko a ga Holman (1972: 362) temana e, ke e e tlotlomatsang batho bangwe ka ntata ya diphitlhelelo le katlego ya bona, a re:

Occasional verse is written to grace or commemorate a social, historical or personal event.

Fa go supa gore temana e, e na le ponagalo ya loago ka gone e lebagane le ditiragalo tsa botshelo jwa morafe ka kakaretso mo go bonagalang gangwe le gape a diriwa mo meletlong ya mefutafuta e e mabapi le manyalo, tshirilolo ya matlapa a digopotso, ditebogiso tse di malebana le diphitlhelelo, jalo le jalo. Kgang e, e tshegediwa ke Preminger (1975: 269) fa a re:

Occasional verse is a light poem for special occasions with special purposes e.g. honour someone's achievements, funeral services etc.

University of Pretoria etd – Komati, P R (2006)

Kwa ntle ga moo Holman (1972: 362) o sedifatsa pharologantsho e nngwe e e botlhokwa ya gore temana e, e kgona go senola maikutlo a lorato. Go raya gore e ka dirisiwa ke mongwe go ipala mabala a kgaka.

Go le gontsi baboki ba Setswana ba na le go dirisa mofuta o wa poko. Maboko a mangwe a ona ke:

- Magoleng le Motlhake (1993: 18) 'Motshameko wa N.P.S.L'. Tlotlo ya makolwane a kgwele ya dinao.
- Moncho (1983: 5) 'Batsadi ba me'. Lorato lwa batsadi mo ngwaneng.
- Setou (1983: 19) 'Boitumelo ba phenyo.' Katlego dithutong.
- Moncho (1983: 64) 'Leboko la tsatsi la nyalo'. Lenyalo.
- Thobega (1994: 1) 'Segopotso'. Segopotso.

- **Temana ya bolwetse**

Roberts (1991: 115) o tthalosa temana e ka go e lebaganya le go gomotsa mongwe yo o mo diphateng tsa bolwetse. Ka jalo e golaganngwa le dithapedisano tse di direlwang mongwe yo o lelang ka ntlha ya khutsafalo kgotsa loso.

Ka fa ntlheng e nngwe Abrams (1999: 112) o isa pele ka go re ka nako e nngwe temana e, e tswakanngwa le moopelo o o ritibatsang maikutlo. Ke ka moo go ka tweng temana e, e tsamaelana le eleji e e leng poko e e nang le ponagalo ya kutlobotlhoko, selelo le kgomotso.

Mo Setswaneng a mangwe a maboko a a nang le ponagalo ya temana ya bolwetse ke:

- Molefe (1991: 4) 'Morati'. Khutsafalo.
 - Magoleng le Motlhake (1983: 5) 'Mosadi wa me o sule'. Loso lwa moratiwa.
 - Molefe (1991: 38) 'Robala Nobantu'. Tirelophitlho.
-
- **Temana ya segalo**

Greenberg (cf: Weber 1996: 26) a re temana e, e bopilwe ka tsela ya go etsisa dithamalakwane tse di tlhajang (buiwang) ka tsela ya potso le karabo. Ka moo e na le baboki ba le babedi kgotsa ditlhopha tse pedi tse di refosanang ka dipotso le dikarabo kgotsa kgwetlho le kamogelo ya kgwetlho.

Malimabe (1997: 77) fa a paka se a re e na le elemente ya mmuisano o o tlhotlhelediwang ka dipotso tse di tshwanetseng tsa arabiwa. Ka fa letlhakoreng le lengwe Greenberg (cf: Weber 1996: 26) o boa a re go na le ponagalo e nngwe e e tshwanetseng go elwa tlhoko mo temaneng ya segalo, yona e lebagane le dipaterone tsa dinoko tse di refosanang ka segalo se se isiwang kwa tlase le kwa godimo, e leng: *1hh1/hhh1/1hhh/hhh1/*. Greenberg o gatelela gore temana ya segalo e akaretsa dipharologantsho tse pedi e leng: (a) mmuisano le (b) dinoko tse di rulagantsweng ka dipaterone tse di sa tshwaneng ka segalo. Le gale, mofuta o wa temana ga o teng mo pokong ya Setswana.

- **Temana ya dinoko**

Abrams (1999: 165) o bapisa temana e le poko ya Segerika e e theilweng ka dinoko tse dintsi tse di sa lekaneng. A re:

Quantitative verse is written in imitation of Classical Greek and Latin Versification in which the metrical pattern is not determined by the stress, but the “quantity” of the syllables which is a combination of “long” and “short” syllables.

Se se raya gore motheo wa temana e, o tlhomilwe mo godimo ga tlopeto ya dinoko tse ditelele le tse dikhutshwane tse di lomagantsweng go bopa metara. Fela, dinoko ke ponagalo e e tlhagelelang ka magetla go gaisa dipharologantsho tse dingwe. Le gale, go ipontsha gore kgatelelo le go repisiwa ga dinoko ga se malepa fela a a kgabisitseng. Dinoko ke tsona boitshupo bo bo dirisitsweng go gamola bokao ba lefoko. Go ya ka mafoko a ga Weber (1996: 19):

The metrical system of a quantitative verse is based only on the opposition of syllabic peaks and slopes ...

Mabaka a ga Weber a itsetsepetse mo godimo ga sebopego sa dinoko. Ka fa letlhakoreng le lengwe Burke (1982: 206) o sosobanya bomosola ba thulaganyo ya dinoko ka tsiboso e e reng, motlhami wa mofuta o wa temana a nne kelotlhoko gore thulaganyo ya dinoko e nne e e logagantsweng ka botswere go bopa puo e e lobebe e e elelang sentle. Ke ka moo go ka

tweng ka mo gare ga sebopego sa dinoko tsa temana e, go na le sebopego sa metara. Le fa go ntse jalo, sebe sa phiri ke gore ga go na dikao tse di tlhamaletseng tsa poko ya Setswana mo mofuteng o wa temana.

- **Temana ya boikgopolo / boipobolo**

Go ya ka Preminger (1975: 202) o ke mofuta wa temana o mo go ona moanelwa yo o rileng a buang a le esi. Fa a tshegetsatsa kang e Fryer (1971: 209) o bapisa moanelwa yo o buang a le esi mo temaneng e, le moanelwa yo o buang a le esi mo terameng. A re:

Meditative verse is the concealment of the poet audience from the poet. The poet normally pretends to be talking to himself or someone else, a spirit of nature, a personal friend, a lover, a god, a personified abstraction or a natural object ... the poet, turns his back on his listeners.

Puo e, e tlhagisa gore mofuta o wa mmuaesi ke o o diragadiwang ka tsela ya thekeniki ya moanelwa a le esi. Thekeniki e, e lebagane le ka fa moanelwa a senolang se se mo pelong le mo maikutlong a gagwe ka maikaelelo a go tlhokotsa kelotlhoko ya babogedi. Go le gontsi morero wa mmuaesi o lebagane le badimo, tlhago, botsala, lorato, jalo le jalo.

Mo Setswaneng a mangwe a maboko a boipobolo ke a a latelang:

- Ntsime (1993: 4) 'Selelo sa Mokeresete'. Loso.
- Raditladi (1975: 13) 'Selelo sa Morati'. Lorato.
- Moncho (1983: 12) 'Kutlobotlhoko'. Tumelo.
- Ntsime le Kruger (1993: 414) 'Pelo e ntsho'. Lorato.

- **Temana e e lolea**

Holman (1972: 68) o bua gore Earl Surrey wa kwa lefatsheng la Engelande ke mmoki wa ntlha wa go tlhama temana e e lolea ka go fetolela buka ya bobedi le ya bone ya ga Vigil's The Arneid ka ngwaga wa (1547). Ka mafoko a, go raya gore Earl Surrey ke mongwe wa batlhami ba ba botlhokwa ka gonne ke ene mothei wa temana ya mofuta o.

Go feta foo Abrams (1985: 16) a re e rile morago ga Surrey, temana e, ya tsenngwa mo tirisong ke Elizabeth wa Moesimane ka go e golaganya le terama. Fa a tlhalosa sebopego sa yona Cadden (1986: 20) a re ke temana e e tlhokang morumo. Fa a oketsa Cadden (1986: 20) o tlhalosa fa go na le dintlha tse pedi tse di botlhokwa tse di supang gore (a) e rotloetsa mmoki go tlhama maboko a a lokologileng a a se nang melawanalawana e e mabapi le thulaganyo e e rileng ya dipaterone tsa morumo le (b) e tlhotlheletsa le go kgontsha mmoki go itlhalosa botoka kwa ntle ga go ela tlhoko mabaka a a malebana le sebopego sa poko, tiriso ya puo, mokgwa, thulaganyo ya poko jalo le jalo.

Mabaka a ga Cuddon (1991: 96) a theilwe mo godimo ga gore ka nako e nngwe temana e e bidiwa temana e e gololesegileng. Fa a tshwaela malebana le temana e e lolea, Cuddon (1991: 96) a re:

Blank verse remained a form that attracts many poets. This is probably why many of the finest achievements of English poetry have been written in this form.

Abrams (1993: 16) o netefatsa ntlha e ka go re temana e, ke e nngwe ya ditemana tse di ratiwang segolobogolo ke baboki ba segompiano. Fa go ka tlhokomelwa go tla lemogiwa gore maboko a Setswana ka bontsi a tlhomilwe mo godimo ga temana ya mofuta o:

- Moncho (1983: 3) 'Boipuso'. Ditshwanelo tsa batho.
 - Seboni (1995: 44-45) 'Phuthego ya dinonyane' Pitso ya dinonyane.
 - Setlalekgosi (1989: 39-40) 'Phirimane nngwe' Moratwa.
 - Setlalekgosi (1989: 54) 'Meila'. Meila ya Setswana.
-
- **Temana e e gololesegileng**

Perkins (1983: 311) a re le fa mofuta o wa poko o ne o ntse o itsiwe ke baboki ba ba jaaka Beowulf, Milton le ba bangwe, tiriso ya ona totatota e tlhagisitswe ka ngwaga wa (1912/13) mo kuranteng ya poko ya ga *Pound Riposts* le ya *The New Free Women*. Ka jalo e ne ya re go simolola ka yona nako eo baboki ba le bantsi ba mafatshe a a farologaneng ba tlhotlheletsega go e dirisa.

Fa a e tlhalosa Perkins (1983: 311) o bua gore thulaganyo ya temana e, e dirilwe ka mokgwa wa go tlhakatlhakanya mela e meleele le e mekhutshwane. Kwa ntle ga moo Shipley (1968: 72) o tlaleletsa puo e ka go

tlhagisa pharologantsho e nngwe e e leng gore mela ya temana e ga e na morumo. Ke ka ntlha e Beckson le Ganz (1960: 73) ba oketsang puo e ka go lebaganya temana e, le temana ya puometlha e e tlhokomologang melawana e e amanang le morumo le metara ka gonne a re:

Free verse lacks regular meter and line length relying upon the natural rhythm of a language.

Kinolo e, e tshwantshanya sebopego sa temana e, le sebopego sa pokokanelo e e nang le elemente ya puo e e tlhamaletseng ya letsatsi le letsatsi, e e bopilweng ka puo e e bonolo. Perkins (1983: 311) o tswelala pele ka botlhokwa ba temana e, ka gonne a re e thusa baboki go senola maikutlo a bona mo pokong. A re:

The free verse poets were convinced that rhythm has an expressive function, that it articulates emotions. They believe that emotional states are particular and unique, and that for every emotional state, there is a particular rhythm that expresses it.

Ke ka moo go ka tweng moribo wa temana e e gololesegileng o logagantswe le maikutlo. Ka fa letlhakoreng le lengwe Abrams (1999: 7) o ema nokeng se se buiwang ke Perkins ka go re kgankgolo ke gore sebopego sa moribo wa temana e ga se na dipaterone tse di rulagantsweng ka tsela e e usang pelo. Go ya ka Shipley (1968: 72) temana e, e ratega thata. Le gale Perkins (1983: 311) o tlhagisa dintlha tse pedi tse di malebana le sebopego sa moribo wa temana e a re: (a) e thaetswe mo

godimo ga dikakanyo tsa botshelo ba segompieno le gore (b) e tlhokomologa mekgwa ya poko ya bogologolo ka go sekamela mo mekgweng ya segompieno e e lebeletseng kgololosego ya puo.

Holman (1972: 234) o tshegetsa kakanyo ya kgololosego ya puo fa a re ka nako e nngwe temana e e bidiwa 'Verse libre' e e leng lereo le le gatelelang kgololosego ya puo. Fa a digela Cadden (1986: 24-26) o gakolola batlhami ba temana e gore ba nne kelotlhoko gore kgololosego e e umakiwang mo pokong e, e seke ya feteletswa ka gone e ka fetoga boikgatholoso ba melawana e e botlhokwa ya puo ya poko.

A mangwe a maboko a kgololosego a Setswana ke:

- Setlalekgosi (1989: 4) 'Sego sa metsi'. Ngwetsi.
- Magoleng (1993: 7) 'Letsholo la tholo'. Go tsoma.
- Malote (1987: 1) 'Bofofu'. Matlho a ile.
- Malote (1987: 9) 'Mosi'. Molelo le mosi.
- Serobatse (1987: 26) 'Setsaga'. Bojalwa.

- **Temana e e botlhofo**

Shiple (1968: 251) o tlhalosa temana e ka go re e kwadilwe ka tsela e e keteng ke terama e e tswakilweng le moopelo. Ke ka jalo e lebagannngwang le pina ya motshameko. Le fa go le jalo boNtsime (1993: 425-426) ba oketsa ka go re:

University of Pretoria etd – Komati, P R (2006)

Dipina tse, ke tsa batho ba ba dirileng ditiro tsa maatlametlo mo setšhabeng. Batho ba, e ka nna motho-ka-nosi kgotsa setlhopha sa batho, mophato kgotsa letsema.

Holman (1972: 290) a re gantsi pina ya mofuta o, e opelwa ka molotsana o o bonolo o o matlhagatlhaga o o senolang maikutlo a boitumelo, e bile mmimo wa baopedi o tsamaelana le moribo wa poko. Le gale Abrams (1999: 163) a re mo mabakeng a mangwe temana e, e ka dirisiwa go sotla le go dira metlae go rotloetsa mongwe yo o amegang go tlogela bosula bo a golaganngwang le bona. Shipley (1968: 251) o oketsa ka go re mokgwa wa go tswaisa poko le moopelo ke mokgwa o o dirisiwang thata mo mabokong ao a lebaganeng le meletlo ya go itumedisa setšhaba a a bidiwang 'Verse de Societe'.

Ka fa ntlheng e nngwe Abrams (1993: 163) le Shipley (1968: 251) ba ikaegile ka ntlha e e gatelelang gore go le gantsi temana e e dirisiwa mo mabokong a bana ba bannye a a lebaganeng le metshameko ya bona. Mo Setswaneng go na le methalethale ya maboko a a amanang le dipina tsa motshameko. A mangwe a ona ke:

- Lesele (1991: 39) 'Mmangokwane'. Motshameko wa bana.
- Lesele (1991: 39) 'Mmaweledi'. Itloso bodutu.
- Ntsime le Kruger (1993: 438) 'Mafoko a mafatshwa'. Tshotlo.
- Ntsime le Kruger (1993: 427) 'Koma'. Bojale.
- Mogapi (1985: 117) 'Fa le sa mo rate'. Lenyalo.
- Mogapi (1985: 118) 'Se jele matlakaleng'. Boitshwaro.

Fa go konesetswa go ka twe, mefuta e ya ditemana e mosola segolothata fa go etswe tlhoko sebopego sa thulaganyo ya puo ya mmoki. Ka tsela e, sebopego sa maboko a a tlhalositsweng a, se ya go nna le thuso mo tharabololong ya mathata a metara mo mabokong a Setswana.

3.2. KAKARETSO

Patlisiso e, e amile poko ya bogologolo le ya segompieno, fela, kgaolo e, e rungwa ka go tlhagisa pharologano fa gare ga dipoko tse pedi tse. Serudu (1990: 62-66), Seboni, Lekhela (1995: 13-15) le Groenewald (1993: 12-31) ba akaretsa dipharologano tse ka tsela e:

- Motheo wa maboko a bogologolo ke go bua ka molomo fa a segompieno e le go kwalwa.
- Puo ya molomo e lebagane le tsebe fa ya go kwalwa e lebagane le matlho, ka jalo mmua ka molomo o bua le moutlwa ka tsebe fa mokwadi a kwalela mmuisi.
- Baboki ba bogologolo ba ne ba sa itse go baakanya leboko pele ba ka ya go le boka, ka fa letlhakoreng le lengwe ba sešweng ba kwala maboko a bona, ba bo ba itshwaya diphoso pele ba a boka. Ka jalo a bogologolo ga a na ditemana fa a segompieno a na le ditemana.
- Maboko a bogologolo a ne a fetogafetoga ka gonne a neeletsanwa ka molomo, fa a segompieno a sa fetoge gonne a kwadilwe.
- Baboki ba bogologolo ba ne ba se na katiso e e rileng ya poko, fa ba segompieno ba ithuta poko ya segompieno e e nang le khuetsa ya dipuo tsa bophirima.
- A bogologolo a dirisa tlotlofoko e e bofitlha fa a segompieno a dirisa puo e e tlhamaletseng e e bonolo.

- Maboko a bogologolo a rorisa bagale, magosi, magosana, diphologolo, dinonyane ga mmogo le dilo tse dingwe tsa tlhago fa a segompieno ona a sa rorise bagale le magosi fela, a rorisa le boesengmang tota.
- Maboko a bogologolo ke a setšhaba fa a segompieno e le a batho ba ba rileng ba ba itsiweng ka maina.
- A bogologolo a boka dilo tse di bonwang ka matlho le tse di sa bonweng ka matlho, fa a sešwa a boka dilo tsa segompieno le tsa tlholego jaaka noka, pula, ngwedi le tse dingwe.
- A dirisa kopula 'ke' go golaganya mainagobokwa le ditiragalo tse di tlhalosiwang fa maboko a segompieno a dirisa lefoko lengwe le lengwe le mokwadi a ka le akanyang mo tshimologong.
- A dirisa mainagoboka go gaisa dikarolo tse dingwe tsa puo fa ya sešweng a sekametse mo tirisong ya puo ya segompieno ka kakaretso.
- Maboko a bogologolo a simolola ka fomula e e rileng fela a sejaanong ga a na fomula e e jalo mo tshimologong.
- Setaele sa maboko a bogologolo ga se senole mmoki ka gonne a sa kwalwa fa sa maboko a segompieno a senola setaele sa gagwe ka gonne a kwadilwe.
- Metara wa poko ya bogologolo o lemogiwa ka go utlwiwa ka ditsebe fa wa poko ya sešweng o lemogiwa ka kelelo ya mela.

KGAOLO YA BONE

4.1 POKOKANELO, TIRAGATSO LE METARA

4.1.1 Matseno

Kgaolo e, e ya go arologangwa ka dintlha tse tharo e leng: pokokanelo, tiragatso le metara.

4.1.2 Pokokanelo ke eng?

Cuddon (1991: 566) a re pokokanelo ke kakanyokakaretso ka gonne mo go yona go akarediwa mefuta e: pokokanelo, epiki le balate. Fa a tswelela pele, Preminger (1975: 101) o tlaleletsa ka go re outu (*ode*) le yona ke mofuta o mongwe wa kanelo o o nang le dipharologantsho tsa kanelo. Ke ka ntlha eo go leng botlhokwa gore fa go sekasekiwa pokokanelo go lebelelwe lenaneo le le latelang:

- Outu
- Balate
- Epiki le
- Pokokanelo ka boyona.

4.1.2.1 Outu

Fa ba tthalosa kakanyo yaoutu Donker le Muldoon (1982: 71) ba re ke lereo la Segerika le le kayang le boko le le dirwang ka mokgwa wa kopelo. Kopelo e, e opelwa ka tsela ya khorase mo meletlong e e tlotlegang ya setšhaba. Moopelo waoutu go ya ka Shipley (1968: 222) o ka tlhakanngwa le diletswa go tlotlheletsa maikutlo a thoro ya mogaka mongwe yo o gaisitseng batho ba bangwe ka ditiro tsa bonatla.

Kgabagare Msimang (1989: 59) o dumela faoutu e senola maemo a botshelo ba mmokiwa, ka gone a re:

As an ode it apostrophises the king referring to his personality and physique, pointing out both good and bad qualities.

Msimang o raya gore e ka tlotlomatsa kgotsa ya nyatsa mmokiwa. Ke ka moo boDonker (1982: 222) ba tlhamalatsang mafoko thwii! ba re e senola maitsholo, setso le bodumedi.

Cohen (1973: 192) ena a reoutu ke poko e e anelang kang ka boleele ka puo e e tlhamaletseng, e e tlwaelegileng fela jaaka ya puometlha. Fa Cohen (1973: 192) a ikgata motlhala a re le gale mmoki waoutu o tshwanetse go tsaya matsapa a go tlhopha mafoko ka bonontlhotlho go bopa puo e e loileng. Go ruma dintlha tse, go ka tweoutu ke pokokanelo e e

tlotlomatsang motho go lebeletswe bosula kgotsa bomolemo ka tsela ya go bua kgotsa ya go opela.

4.1.2.2 Balate

Go ya ka Shipley (1968: 25) balate ke lefoko le le tswang mo puong ya Sentariana (*ballare*) le le kayang go tantsha . O tswela pele ka go bua gore e tlhamilwe ka nako ya Motlhagare, ka go neeletsanwa ka puo ya molomo. Ka jalo, e ne ya fetoga le mabaka go fitlha e nna mo sebopegong se e leng mo go sona ka jeno.

Le fa go ntse jalo Cohen (1973: 175) o gatelela fa e anela ka boleele fela jaaka padi kgotsa khutshwe. Mo go yona go buiwa ka batho ba ba dirang sengwe kgotsa ba ba direlwang sengwe. Fa a isa kgang pele Masote (2002: 13) a re go anelwa ka ga ditiragalo tsa bonatla tse di latelelanang ka bonako.

Fa maemo a ntse jaana, Peck le Coyle (1985: 21) ba re balate le yona e na le ponagalo ya moopelo o o nang le moribo le morethetho o o rileng. Fa a tshwaela malebana le puo e, Shipley (1968: 250) o tshalosa gore moopelo o, o tlhagisiwa ka mekgwa e: ka moopelaesi, ka setlhopha sa baopedi, ka diletswa, ka go tantsha kgotsa ka go opela o sa bine e bile o sa letse. Preminger (1975: 158) o tlhamalatsa ntlha e, ka puo e e reng:

Ballad would have been performed by a dancing and singing group of voices with a choral leader who sang the burden of the tale, while the chorus came with a refrain ...

Dintlha le mabaka a a neelwang fa godimo fa, a supa fa motlhabeletsi e le konokono mo moopelong wa balate. Gore moopelo wa balate o balole, mmoki o eta a dirisa dipoeletsomedumo, mafoko le ditemana go thusa go senola dikakanyo tse di sa utlwagaleng sentle. Mafoko a ga boCoyle (1985: 21) a senola botlhokwa ba moopelo wa balate. Ba re:

Ballad is a song that tells a story ...

Serudu (1989: 60) o tseeletsa mafoko ka tshedimosetso e e reng ditiragalo tsa balate di tlhagisa bogatlhamelamasisi ba mogale mongwe, kgosi kgotsa ngaka. Fa Masote (2002: 7) o oketsa kang e, a re ditiragalo di tlhatlhamana ka bonako, sebe sa phiri ke gore mmoki ga a tlhalosetse mmuisi dintlha go tlala seatla. Ke ka ntlha e poko ya mofuta o, e nang le letshwao la makalo ka gone go anelwa ka ditiragalo tse di sa tlhaloganyegeng. Cohen (1973: 175) o tlhamalatsa mafoko thwii!. A re:

*A ballad generally contains a simple but dramatic narrative
for which little background is given ...*

Go ka twe ditiragalo tse ga di tlhagise malotle a otlhe a a tlhokegang, di kakotswe fela. Shipley (1968: 25) a re di anela ka ga dikgogakgogano tsa dipolotiki le ditumedi. Ke ka moo boNtsime (1993: 424) ba gatelelang gore go le gontsi balate e anela kang ya ditsitsibanyammele tsa dintwa, dipolaano kgotsa dikotsi tse di bakileng dintshontsho le matlhotlhapelo mo setšhabeng kgotsa mo lefatsheng le le rileng.

BoNtsime (1993: 424) ba wetsa se se builweng fa godimo fa ka go babatsa gore puo ya balate ke e e bonolo, ke ka ntlha eo e nang le sebopego sa metara o o bonolo. Go feta moo Shipley (1968: 26) a re sebopego se sa metara, se bakiwa ke gore mela ya ona e na le morumogare le morumo o o tlhagelelang kwa bofelong ba melamebedi le melamene ka go refosana.

Go ka sosobangwa ka go re morero wa balate o malebana le khutsafalo e e kileng ya wela setšhaba. Fela e na le moopelo o o nang le moribo le morethetho o o monate. Le fa go ntse jalo ke poko e e se nang ditemana. Go ya ka boNtsime (1993: 423) mo Setswaneng a mangwe a maboko a mofuta o ke:

- Lekgetho le Kitchin (1980: 90) 'Go nwela ga Mendi'.
- Raditladi.(1975: 40) 'Ntwa ya 1939-45'.

4.1.2.3 Epiki

Shipley (1968: 138) o tlhalosa fa epiki e le lengwe la maboko a bogologolo a setlogo sa ona se leng kwa lefatsheng la Segerika. Epiki e tswa mo lereong la (*Epos*) le le kayang gore ke: lefoko, puo, naane kgotsa poko ya bagale. Holman (1972: 194) o tseeletsa puo e fa a re le fa basimolodi ba epiki ba mmatota ba sa itsege ka gonne e theilwe ka puo ya molomo, motheo wa yona o beilwe mo godimo ga epiki ya Gilgamesh, Iliad le Odyssey tse Holman (1972: 194) a di bitsang diepiki tsa setšhaba. Kgabagare go kaiwa fa diepiki tsa ntlha tse di theilweng ka go kwalwa e le: Beuwolf le Sefela sa ga Roland. Ke ka moo go ka kaiwang fa e le tsona dipinagare tsa diepiki tsotlhe.

Fa Seidler (1959: 524-5) a latlhela tlhware legonnyana o tshwantshanya epiki le naane ka gonne bobedi ba tsona di a anela. Lesele (1991: 46) o tlaelelsa ka go re ke naane e e tlotlang ka ga dikgang tsa morafe. Mo ntlheng eo Cuddon (1991: 194) a re dikgang tsa yona di buiwa ka boleele le ka tatelano go bopa kgang e le nngwe e e bofaganeng. Scott (1967: 93) o lebaganya dikgang tse le hisetori e e senolang matlhotlhapelo.

Go ya ka Lesele (1991: 47) baanelwa ba yona ba dira ditiro tse di dumelesegang le tse di tlwaelegileng. Tshwaelo ya ga Holman (1972: 194) e senola fa dikgono di feteleditswe ka jalo ditiro tsa baanelwa di gakgamatsa ka gonne ka nako e nngwe di golaganngwa le meka, metlholo le badimo. Ke ka ntlha e Cuddon (1991: 221) a gatelelang gore:

*The setting of an epic is vast in scope covering great nations,
the world and the universe.*

Ka fa letlhakoreng le lengwe Shipley (1968: 139) a re ditiragalo tsa yona go le gontsi di lebelela botshelo ba sejaanong bo bo tlhagisang ditshwanelo tsa botho. O tswelela pele a re le gale sebopego sa yona ga se na ditemana fela, mela yona e lekalekana ka boleele. Preminger (1993: 221) o ema Shipley nokeng ka gonne a re:

*The commonest form for an epic poetry is a strictly
nonstanzaic consequence ...*

Finnegan (1992: 44) le Hatto (1980:18) bona ba re epiki ke poko e e botlhokwa ka gonne ke modi wa maboko a bophirima. Halsey (1972: 140) o tllhamalatsa le go totobatsa botlhokwa bo, a re:

The epic is among the most important of all literary forms ...

BoNtsime (1993: 424) ba digela ka puo e e supang fa Setswana le sona se le motlotlo ka diepiki tse:

- Lekgetho le Kitchin.(1980: 81) 'Leboko la ga Siang More'.
- Mogapi (1992: 45) 'Leboko la ga Tautona Seretse'.

4.1.2.4 Dipharologantsho tsa pokokanelo

Pretorius (1989: 103) o tlhalosa pokokanelo ka go e amanya le mofuta wa poko o mo go yona go anelwang kgang e nngwe. A re kwa ntle ga moo dikgang di anelwa ka boleele.

Go ya ka Kunene (1971: 54) ditiragalo tsa pokokanelo di tlhagisiwa ka mोगwa wa ditemana. Fela Mojalefa (1996: 49) o ganana le puo e gonne a re ga se ka dinako tsotlhe pokokanelo e nang le sebopego sa ditemana gonne ka nako e nngwe baboki ba bangwe ba kwala maboko a a tlhokang ditemana, segolothata mabokokanelo a setso. Ke ka ntlha eo Groenewald (1993: 30) a reng sebopego sa yona se ikaegile ka maikutlo a mokwadi le setaele sa gagwe.

Go feta moo Msimang (1985: 60) a re elemente ya pokokanelo ke boanedi, ka gobo ke ponagalo e e tlhagelelang ka magetla. Ke ka lebaka leo Msimang (1985: 60) o nayang kgakololo fa a re go tshwanetse ga elwa tlhoko gore bokao ba kanelo le bokao ba leboko bo se ke ba tlhakatlhakannngwa, ka gonne mareo a mabedi a, a sa tshwane. Pharologano e e fa gare ga ona, e tlhagisiwa ke Kunene (1971: 54) ka go naya tshedimoso e e reng gantsi mo mabokong go tlhagelela kakanyo ya pokokanelo, ka gobo go ka anelwa ka ga sengwe le sengwe. O atolosa puo ya gagwe ka go supa fa ka nako e nngwe leboko le ka nna le fomula ya pokokanelo e a e bitsang *the - eulogie - to - narrate - formula*.

Ke ka ntlha eo Kunene (1971: 54) a rumang dikgang tse, fa a re pokokanelo e na le sebopego se se arologanyeditsweng ka ditlhotswana tse pedi, e bong temana e e anelang, le e e tlhalosang, e a e bitsang *the - eulogie - to - narrative*.

Dikgang tse, di digelwa ka dipharologano le ditshwano tse di tlhagelelang mo go: outu, balate, epiki le kanelo go ya ka lenaneo le le latelang:

Outu	Balate	Epiki	Pokokanelo
Kanelo thoriso	Kanelo Kanelo le thoriso	Kanelo kanelo	Kanelo kanelo le thoriso
Sebopego ditemana	Sebopego segobogobo	Sebopego segobogobo	Sebopego ditemana le segobogobo

Setlhogo setso le ditumedi	Setlhogo setso le hisetori	Setlhogo setso le ditumedi	Setlhogo setso, sekeresete, politiki le loago
Thitokgang maitsholo	Thitokgang matlhotlhapelo	Thitokgang thoriso	Thitokgang thoriso
Atemosefere boitumelo le moopelo	Atemosefere khutsafalo, moribo le moopelo	Atemosefere dikgakgamatso le metlholo	Atemosefere boitumelo
Ditiragalo tatelano	Ditiragalo tatelano	Ditiragalo di marara	Ditiragalo tatelano
Banelwa batho le bagale	Banelwa bagale	Banelwa badimo	Banelwa batho le bagale

Go ya ka tlhaloso ya lenaneo le, go ka tlhagelela thulano ya dikgopolo tsa bophirima le tsa segarona malebana le dikakanyo tse. Go leka go fedisa tlhakatlhakano e ya dikgopolo, fa go buiwa ka pokokanelo go ya go lebelelwa leboko le le jaaka la 'Motata' ka gone le na le dipharologantsho tse dintsi tsa boanedi go gaisa outu, balate le epiki.

4.2. TIRAGATSO

Maitlhomomagolo a patlisiso e, ga se go tlhalosa tiori ya tiragatso ka kakaretso, fela ke go e tlhalosa ka go e lebaganya le poko ya Setswana. Ka

jalo go re kakanyo ya tiragatso e tshloganyega, e ya go sekasekiwa go ya ka lenaneo le:

- Tiragatso le poko.
- Tiragatso le bokgoni ba mmoki wa Setswana.
- Mmoki yo o ithutang ka tlhogo.
- Mmoki yo e leng mokwadi.

4.2.1. Tiragatso le poko

Go ya ka Drewel (1991: 1) mo tshimologong ya ngwaga wa 1900, kakanyo ya tiragatso ya poko e ne e golaganngwa le tiori ya tiriso ya puo. Ka fa letlhakoreng le lengwe Fine (1984: 17) o bua gore motheo wa tiragatso o itsetsepetse mo dithutong tse pedi e leng: (a) thuto ya Antropholoji le (b) thuto ya Bolebapuo. Ke ka moo Groenewald (1998: 32) a gatalelang gore tiragatso e ikemetse ka boyona ka gonne e na le maikaelelo, mareo, ditlhalosetso, dithanolo le melao e e mabapi le thulaganyo ya yona e bile e na le mekgwa e e farologaneng ya tlhagiso.

Okpewho (1998: 116) fa a tswela pele ka kgang e, a re tiragatso ke poko ya molomo e e reng e buiwa, go bo go diriwa ditiro tse di tsamaelanang le se se buiwang. Ke ka ntlha e Shole (1988: 28) a tseeletsang puo ya ga Okpewho fa a re mmoki o dirisa ditemosi tsa mogopolo, mmele, tlhogo le matlho segongwe. Le fa go le jalo Bauman le Briggs (1990: 73) ba nyalantsha se se buiwang ka molomo le se se bonwang ka matlho. Se se botlhokwa ke gore tsotlhe tse di buiwang le tsotlhe tse di diriwang di tselwa matsapa. Ka go dira jalo, puo e buiwa ka botswere bo bogolo, fa ka fa

letlhakoreng le lengwe le tiragatso e tlhagisiwa ka matsetseleko a a tlhokisang mmogedi pelaelo. Ke ka moo Bauman le Briggs (1990: 73) ba tiisang gore tiragatso e amana le botswerere, ba re:

Perfomance implies artistry because the performer has certain abilities

White (1982:116) o ema se se buiwang ke boBriggs nokeng fa a re ka mo gare ga tiragatso go na le elemente ya botsweretshi.

Go ya ka boNtsime (1993: 408) babogedi ke karolo e e botlhokwa ya tiragatso ka gone ba na le seabe se segolo mo go yona. Okpewho (1998: 69) o tlaleletsa puo e ka go re ba ka rotloetsa le go tlotlheletsa ka megolokwane le medudetso e e supang kgotsofalo. Ka fa letlhakoreng le lengwe ba ka nyatsa le go kgarietsa go supa go se kgotsofale le dilabenyana tse di tlhagelelang. Ke ka moo Groenewald (1998: 116) a tlhamalatsang se ka puo e e reng babogedi ke bona ba ba tlotlhwafatsang tiragatso ka go akgolela modiragatsi maatlametlo a gagwe, kgotsa go mo nyaletsa makoa a gagwe. Le gale Okpewho (1998: 42) o babatsa ntlha e ka go re badiragatsi ga ba tshwane, gone ba fapaana ka mabaka a bogolo, lefelo, nako, maikaelelo le ka mabaka a mangwe a a rileng.

Mafoko a, a raya gore modiragatsi o tshwanetse go nna le kitso e e malebana le gore babogedi ba gagwe ke batho ba ba ntseng jang, ba bogolo bo bofe, ba itumedisiwa ke eng le gore ba kgatlhegela eng. Fa boNtsime (1993: 408) ba oketsa puo e, ba totobatsa fa babogedi ba tiragatso ba kgaogantswe ka ditlhopha tse pedi, e leng: (a) babogedi ba bašwa ba ba kgatlhegelang tiragatso ya poko e e matlhagatlhaga le (b) ba

bagolo ba ba kgotsofadiwang ke tiragatso e e senolang maikutlo a a tebileng.

Ntlha e nngwe e e senolwang ke Barbara Kirsheinblatt (cf: Braakhuis 1962: 105) ke e e reng go na le mefuta e mentsi ya ditiragatso tsa poko. Mefuta e, e laolwa ke mabaka a a jaaka gore: tiragatso e itsetsepeng mo setsong, mo dithutong tsa pholo, mo temothuong, mo moopelong, mo dipolotiking, jalo le jalo. BoNtsime (1993: 408) ba tseeletsa mafoko a ga Barbara ka go tlhagisa fa go sa ntse go na le mefuta e mengwe e mebedi ya tiragatso e leng: (a) tiragatso ya ka fa ntle, e e ikaegileng ka ditiragalo tse di bonwang ka matlho mo tikologong e e rileng, tse di lebaganeng le dikgatlhegelo tsa bašwa tsa tiriso ya ditlhobolo, dijanaga tsa mabelo a a feteletseng le kampano le (b) tiragatso ya poko ya ka mo teng e e malebana le dikakanyo tse e leng dikgopolo tse di sa bonweng ka matlho tse di kgatlhegelwang ke babogedi ba bagolo ba ba itumedisiwang ke tiragatso e e tsosolosang maikutlo a a tibileng, jaaka thapelo.

Fa a sosobanya mesola ya tiragatso ya poko, Groenewald (1998: 35) a re mono Aforika tiragatso e golaganngwa le setso le badimo. Go ya ka White (1982: 116) go na le mesola e mengwe ya tiragatso e e mabapi le go tlosa bodutu le go itumedisa babogedi. Fa a garela kgang e White (1982: 116) a re:

Performance is related to the fact that it is a vehicle of communication for the new printed poetry.

Mafoko a temana e, a supa fa tiragatso ya poko e thusa gore molaetsa o tlhagelelele sentle ka gonne e utlwiwa ka ditsebe e bile e bonwa ka matlho.

4.2.2. Tiragatso le bokgoni ba mmoki wa Setswana

Maikaelelo a karolwana e, ke go ela tlhoko ka fa baboki ba Batswana ba nang le bokgoni ba boitlhamedi le boikakanyetsi mo pokong ka teng.

Go ya ka Opland (1998: 4) merafe ya Bantsho go akaretswa le morafe wa Batswana e na le baboki ba ba kgonang go itlhamela poko. Ka mafoko a, o kaya fa poko ya molomo e ne e ntse e le teng pele ga ngwaga wa 1900. Ke ka ntlha e Okpewho (1998: 4) a amogelang gore mokgwa wa go itshimololela poko ka molomo ke motheo wa maboko a segologolo le a segompiano a a kwadilweng. Se, se supa fa mmoki wa poko ya Setswana yo o nang le bokgoni ba go itlhamela poko ka boena, a le maatlametlo, ka gore o kgona go ikakanyetsa le go itlhamela tiragatso e e tsamaelanang le poko ya gagwe. Ke ka moo go ka tweng, fa go ka elwa tlhoko bokgoni ba boboki ba Setswana, go lemogiwa fa bo na le elemente ya boitlhaolo. Se se senogang se bontsha fa mmoki yo, o kgona go itlhaola ka tiragatso ya gagwe e e tshwanang e le esi. Ka jalo, batho ba bangwe ba kgona go itse mmoki yo o ntseng jalo ka bokgoni ba gagwe ba go itlhamela poko le tiragatso e e nyalelanang le yona.

Opland (1998: 6) fa a tlotla ka ga bokgoni ba go itlhamela poko a re bo laolwa ke mabaka a a mabapi le fa mmoki e le wa monna kgotsa wa mosadi, wa mosimane kgotsa wa mosetsana. Go le gontsi mmoki wa monna o tlhama maboko a a ikaegileng thata ka morero wa go tlotlomatsa

kgosi ka ntlha ya ditiro tsa gagwe tsa bogatlamelamasisi. Kgabagare mmoki wa mosadi ena o tlhama maboko a a itsetsepetseng ka morero wa boitumelo segolothata wa lenyalo mme mmoki wa mosimane o tlhama a sekametse mo go bokeng dikgomo kwa madisong.

Go oketsa se a se buileng, Opland (1998: 6) a re bokgoni ba go tlhama poko le go e diragatsa ga bo tlhoke katiso e bile ga a itlhore boroko ka go batla mafoko ka kelotlhoko, ka gonne ke talente e e tswang kwa badimong le kwa Modimong. White (1982: 8) o tswaledisa kakanyo e pele ka go tlhagisa mokgwa o puo ya poko o diriwang ka teng. A re ke ya mafoko a a sa rulaganngwang ka gonne ke a a itswelang fela. Ke ka jalo go ka tweng mmoki yo o nang le bokgoni ba go itlhamela poko ke mongwe yo a nang le neo ya go tlhalosa ditiragalo tse di rileng ka puo e e ngokang e e buiwang ka botswerere, e e tletseng bontle le bokgabale go senola maikutlo.

Ntlha e, ke yona e e dirileng gore Opland (1998: 6) a atolose kakanyo ya ga White fa a re mmoki yo o kgonang go itlhamela poko o na le seabe se segolo mo setšhabeng ka ntlha ya gore: (a) o ema kgosi nokeng fa a jela magosi a a agisaneng nae nala, (b) o gakolola kgosi le go mo lemosa fa maitseo a gagwe a sa kgotsofatse morafe, (c) ke motsereganyi yo o agisanyang kgosi le morafe mo mabakeng a fa go na le kgotlhang, (d) o kaela kgosi dikgatlhegelo le dingongorego tsa morafe, e bile (e) o itumedisa morafe mo meletlong. Ke ka moo Kuhns (1971: 116) a gatelelang gore mmoki ke mongwe yo o nang le kitso ya hisetori ya ngwao ya morafe.

Opland (1998: 8) o garela puo e ka go re ga se mongwe le mongwe yo o nang le bokgoni ba boitshimolledi le boitlhamedi ba maboko. A re:

There are fixed poets of tribes who have the ability to compose a poem.

Mafoko a, a gatisa gore go na le dikgeleke tse di itsegeng tseo di nang le botswerere ba go itshimololela maboko mo merafeng e e farologaneng ya Batswana, e ka nna setswerere se se rileng se se tlamang poko ya Bakgatla, ya Batlhaping, ya Bahurutshe, jalo le jalo, ka gone morafe mongwe le mongwe o na le bomankge ba ona ba maboko.

Go ka digelwa ka gore bokgoni ba go tlhama poko ya Setswana bo ikaegile ka dielemente tse tharo tse: (a) elemente ya puo e e leng yona pinagare ya boitlhamedi, (b) ya botaki e e malebana le bokgoni ba tiriso ya puo le (c) ya tiragatso e e nyalelanang le se se senolwang ka mmele le sefatlhego.

4.2.3. Mmoki yo o ithutang ka tlhogo

Opland (1998: 11) a re mono Aforika, merafe ya Bantsho e na le ditswerere tse di itsiweng ka bothakga ba go ithuta poko ka tlhogo. Puo e, e tlhagisa fa morafe wa Batswana le ona o golaganngwa le merafe e e nang le dikgeleke tse di itsegeng ka bokgabale ba go ithuta poko ka tlhogo.

Fa a atolosa kang, Opland (1998: 11) o thadisa ka fa mofuta o wa poko o bokiwang ka teng. A re ke e e elelang fela go tswa mo molomong wa mmoki, a sa gakiwe, e bile a sa akanye pele a boka. E bokiwa ka bonakonako ka go pitlaganya mafoko a mantsi mo khemong e le nosi, ka jalo, mafoko a mangwe a tlogelwe. Kwa ntle ga moo e ka bokelwa kwa

godimodimo ka lentswe le le tlhatlositsweng kgotsa kwa tlasetlase moo e sa utlwagaleng sentle. Ke ka jalo Opland (1998: 11) a umakang gore ga e tlhaloganyege bonolo.

Opland (1998: 11) o boa gape a re go na le mabaka a a farologaneng a a thusang mmoki go ithuta poko ka tlhogo, e leng: (a) go le ithuta ka pelo ka go bua mafoko a lona ka setu, (b) go le boeletsa gantsinyana, (c) go ekisa baboki ba bangwe, (d) fa moithutakatlhogo a laetswe, o dira go ya ka fa a laetsweng ka teng. Fa e le kwa sekolong, moithuti o dira jalo go kgona go falola mo dithutong tsa gagwe, (e) fa moithutakatlhogo a eletsa go nna mongwe wa dikgeleke, o pateletsega go ithuta poko ka tlhogo le (f) fa a kopilwe ke ba losika go tlotlomatsa kgosi, kana mongwe wa losika mo moletlong o o botlhokwa kgotsa mo losong. Mabapi le dikgang tse, Opland (1998: 11) a re maikaelelo a mmoki ke ntlha e e botlhokwa mo pokong ka gonne ke ona a a mo tlhotlholetsang go kodumela jaaka moepathutse gore a nne le bokgoni ba go boka le go diragatsa .

Le fa go ntse jalo, go ya ka Opland (1998: 11) maikaelelo a baboki ga a tshwane, a ka golaganngwa le boikitsiso ba mmoki kgotsa ba mmokiwa, gape a ka sekamela ka fa maikutlong a boitumelo kgotsa a khutsafalo. Kwa ntle ga mabaka a, maikaelelomagolo a poko ya moithutakatlhogo ke tlhaeletsano ya melaetsa e e farologaneng.

Kgabagare Opland (1998: 11) o akaretsa dikgang tse fa a re go na le mefuta e meraro ya baboki ba ba ithutang ka tlhogo, bona ke: (a) baboki ba basadi ba ba tlotlomatsang ba masika ka mainamafatshwa, (b) ba banna ba ba tlotlomatsang kgosi le (c) ba basimane ba ba ipokang fa ba le kwa bogwera. Opland o ikgata motlhala ka go re poko ya tlhogo e itshegeditse

ka elemente ya kgakologelo e e leng yona sediriso sa maemo a a kwa godimo. A re go sa ntse go na le dielemente tse dingwe tse pedi tse le tsona di sa tshwanelang go tloisiwa matlho, e leng (a) ya kelelo ya poko e e malebana le go nyalantsha dikakanyo tse di farologaneng le (b) ya segalo e e itebagantseng le moribo le morethetho wa puo e e diriwang ka botsweretshi.

Go ka konosetswa ka gore dielemente tse di umakilweng fa godimo, ga di botlhokwatlhokwa mo thulaganyong ya maboko a Setswana. Ka jalo, go ya go tlhokomelwa dielemente tse di botlhokwatlhokwa fela go tlhokomologiswa tse di seng botlhokwa mo mabokong a Setswana.

4.2.4. Mmoki yo e leng mokwadi

Donald E. Pease (cf: Lentricchia le McLaughlin 1993: 106) o bua gore go lemogiwa fa go na le phapaano e e totobetseng fa gare ga mmoki yo e leng motho wa madi le nama le mmoki yo e leng mokwadi. Phapaano e, e tlholwa ke gore mmoki fa e le motho wa madi le nama o ikanya monagano go gakologelwa maboko a a farologaneng. Sebe sa phiri ke gore go na le kgonagalo ya go lebala leboko kgotsa go le fetolafetola. Ke ka jalo go ka tweng mmoki yo e leng mokwadi o kgweetsa leboko ka pene, leboko la gagwe ga le lebage e bile gale fetogefetoge. Mo karolwaneng e, go ya go tswelwa pele ka go lebelela mmoki yo e leng mokwadi.

Opland (1998: 38) a re dipuo tse di farologaneng tsa Bantsho ba Aforika di na le baboki ba maboko a bona a kwadilweng. Kgang e, e akaretsa le baboki ba ba kwalang maboko a puo ya Setswana, jaaka (a) ngatana ya

maboko a a kwadilweng ke Seboni le Lekhela (1995) e e bidiwang *Boka Sentle*, (b) ngatana ya maboko a a kwadilweng ke Magoleng le Motlhake (1983) e ba e theileng leina la *Lošalaba lwa bomme*, (c) ngatana ya maboko a a kwadilweng ke Mogotsi (1994) e e bidiwang *Selelo sa Mmoki*, (d) ngatana ya maboko a a kwadilweng ke Raditladi (1975) e go tweng *Sefalana sa Menate*, (e) ngatana ya maboko a a kwadilweng ke Serobatse e a e theileng *Motswako wa puo* le a mangwe. Go ya ka kgang e Raditladi le Serobatse ke bangwe ba baboki ba ba gopolwang ka mogopolo le fa ba sa bonwe ka matlho a nama. Opland a re baboki ba ke batho ba ba akanngwang ka ntlha ya gore le fa ba sa bonwe, maboko a bona a a bonwa gape ga a lebalege, ga a fetoge e bile a inolwa ke bakwadi ba bangwe.

Ulyatt (1994: 25) fa a tsibogela puo e a re go na le dintlha dingwe tse mmoki yo o kwalang a ikaegang ka tsona, e leng:

- go ipha nako ya go akanya ka leboko le a ikaeelang go le kwala,
- go akanya ka ga mofuta wa lona,
- go akanya ka ga setlhogo se se malebana le thitokgang ya lona,
- go netefatsa gore o ya go kwala ka ga eng (diteng),
- gore diteng di lebagane le setlhogo se se umakilweng le
- go netefatsa gore maikaelelo a gagwe a tlhagelele sentle.

Fa dikgang tsotlhe tse di umakilweng fa godimo di tlhokometswe, ke gona mmoki yo o kwalang a ka simololang go kwala leboko la gagwe. Ulyatt (1994: 28) o tswelala pele gore sengwe se se botlhokwa ke gore o tshwanetse go itlhophelela mmotlolo o a yang go o sala morago. Ka go dira jalo o tla bo a baakantse ditlhokego tsotlhe tse di botlhokwa pele a simolola go kwala poko.

Ulliyatt (1994: 20) o ikgata motlhala ka go babatsa gore mmoki o sa ntse a na le namane e tona ya tiro e e malebana le tlhopho ya medumopuo, mafoko, dipolelo le dipolelwana tse di tla rulagannngwang go bopa puo ya leboko le le tlhotlhweng sentle. Ulliyatt (1994: 20) o boa gape a re mmoki o tshwanetse go tlhokomela gore mafoko a yona a beiwe mo mannong a ona a tlhomamo. Ke ka jalo boNtsime (1993: 411) ba gatelelang gore mokgwa wa go tlhopha mafoko a poko ke o o senolang setaele sa mokwadi. Ka mantswe a mangwe, mmoki yo o kwalang maboko o tlhopha mafoko ka botswerere bo bo rileng gore a tsamaelane le diteng tsa leboko. Ka jalo mmoki o tshwanetse go itlhophela dithekeniki tse di jaaka tiriso ya maele, diane, dikapuo le tlotlofoko e e maleba gore poko e nne e e humileng e e ngokang babuisi le e e senolang boena.

Kwa ntle ga moo Ulliyatt (1994: 42) a re mmoki o rulaganya mela ya poko ya gagwe ka fa a ratang ka teng, e ka nna ka boleele kgotsa ka bokhutshwane le gore a ka nna le sebopego sa ditemana tse e tla nnang tsa mela e e ntseng jang. Kwa bokhutlong o tshwanetse go itlhaloganya gore o ya go kwala mofuta ofe wa leboko, e ka nna le le anelang kgotsa le le rorisang.

Ulliyatt (1994: 40) a re fa mmoki a etse tlhoko dintlha tsotlhe tse di kailweng fa godimo, o sa ntse a tshwanetse go itima boroko go netefatsa fa a sa gasagasa mafoko fela ka go itshwaya diphoso, a bo a keleke le go tlhomamisa gore kwa bofelong a bo a kwadile leboko le le loileng le le itumedisang babuisi. Fa dintlha tsotlhe tse di umakilweng di sosobangwa, go mo pepeneneng gore mmoki yo e leng mokwadi ke ena mmopi, motlhodi le mothatiotlhe wa poko ya gagwe. Mo godimo ga moo a ka batla mongwe go mo thusa go tshwaya tiro le go netefatsa fa tiriso ya puo e se na mako a a sa tlhokegeng. Morago ga moo o ya go a neela bagatise gore ba a

gatise ka tsela ya thekenoloji, a ba a isiwa kwa baphasalatsing go phasaladiwa kwa marekelong a a farologaneng a tle a buisiwe.

Ulyatt (1994: 40) a re mmoki yo o kwalang ke moitseanape wa nnete mo setšhabeng gonne maboko a gagwe a a phasaladitsweng mo dinakong tse di fetileng a buisiwa nako e telele, e bile a a buisiwa le fa mokwadi ka nama a sa tlhole a tshela. Bokwadi ba mokwadi yo o ntseng jalo, bo jaaka sefikantswe fa maboko a gagwe a ntse a buisiwa. Opland (1998: 40) o tlhamalatsa mofoko a ka go re:

*The poet as a writer lives today in the minds and memories
of those who were fortunate enough to hear his poetry.*

Go ya ka dintlha tse di fa godimo tse, go a itshupa gore le fa mmoki yo o ntseng jalo a se teng, mo ditlhaloganyong tsa babuisi o teng, o a tshela ka gonne maboko a gagwe a eta a inolwa mo go tlhokegang teng. Ulyatt (1994: 21) o konotelela puo e ka go re mmoki yo o kwalang a ka se ke a kgaoganngwa le poko ya gagwe.

Fa go sosobanngwa, go ka twe leboko la 'Motata' le la 'Masupatsela' ke maungo a bakwadi ka gonne ke ditlhangwa tse di bipololang boleng ba hisetori e e sa lebagegeng ya puo ya Setswana. Ka tsela e, maboko a, fela jaaka ditlhangwa tse dingwe, a botlhokwa mo hisetoring ya ditlhangwa tsa Setswana. Maikaelelo a patlisiso e, ke go leka go tlhagisa bokgoni ba thulaganyo ya poko e e nang le sebopego sa metara mo mabokong a bakwadi ba babedi ba ba umakilweng fa godimo fa.

4.3. METARA

Metara mo pokong ya Setswana o ya go tlhalosiwa go ya ka dintlhakgolo tse tharo tse: (a) metara wa pokothoriso, (b) wa maboko a Setswana le (c) thulaganyo ya metara.

4.3.1. Metara wa pokothoriso

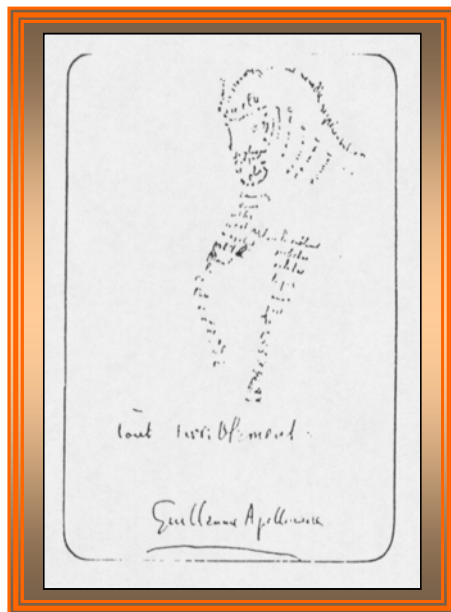
Fa go ka tlhokomelwa leboko la 'Motata' le la 'Masupatsela', go lemosoga fa e le a a malebana le thoriso. Maboko a, a theilwe mo godimo ga poko ya bogologolo. Pinagare ya patlisiso e, ke go netefatsa, go ya ka Mojalefa (1995: 50) bopokogotlhe '*versgeheel*' ba maboko a mabedi a a umakilweng. Ka jalo go ya go buiwa ka dikarolwana tsa metara tse di tlhagelelang mo ga ona. Ke yona kgankgolo e patlisiso e, e e tsepamisitseng.

Maitlhomomagolo ke go batlisisa gore se mmoki a se kwadileng se na le sebopego sa metara kgotsa nyaya. Fa go tsopolwa go ya ka fa kakanyo ya metara e tlhalositsweng ka teng, go tsamaelana le go rulaganngwa ga medumo ya puo. Metara o lemogiwa ka go utlwiwa. Kgang e, e bua gore, fa puo e kwalwa, mmoki o tshwantsha metara ka mokwalo. Mokwalo o tshwantsha metara le dithwe tsa ona. Groenewald (1993: 38) o tiisa kang ka go baya mabala a nkwe. A re:

*Metara o laolwa ke mongwalo. Fela mongwalo o tlo re
thuša gagolo ge o lebane le thulaganyo ya metara.*

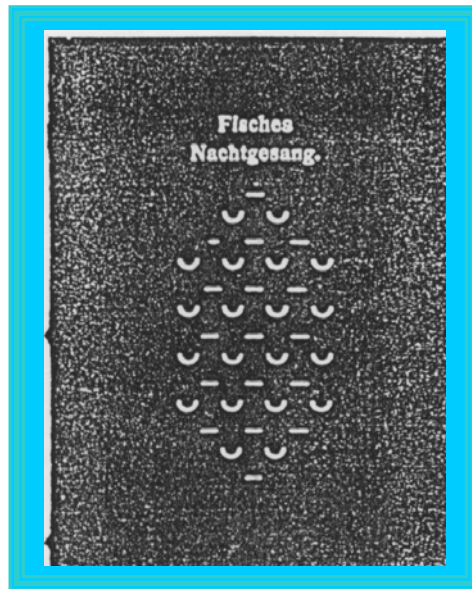
Mojalefa (1995: 51) o tswelletsa pele kgang e e fa godimo, a re mo hisetoring ya ditlhangwa tsa bophirima, e setse e le sebaka se seleele maboko a bophirima a ntse a kwadilwe. Ka tsela eo, bakwadi ba maboko ba simolotse go lemoga metara ka go o bona ka matlho e seng ka go o utlwa ka ditsebe fela. Nnete ke gore, baboki ba maboko a tekelelo ba simolotse go dirisa mokwalo ka mekgwa e e mmalwanyana e e sa tshwaneng ya metara.

Apollinaire (cf: Maholy-Naggy 1965: 301) fa a boka ka go dirisa mokwalo wa ditshwantsho mo pokong ya gagwe o tshwantshanya pere le mokwalo ka go boka ka tsela e:

Claus (cf: A.P. Braakhuis 1962: 187-190) ene o dirisa mokwalo go bontsha mmuisi ka fa a tshwanetseng go bala kgotsa go bua poko e, a re: Ha! Seele!. Apollinaire le Claus le bona ba dirisa puo fa ba kwala, fela

Morgenstein (cf: Maholy-Naggy 1965: 327) o tlogetse tiriso ya puo mo pokong ya gagwe mme a dirisa setshwantsho fa a kwala leboko la 'Pina ya bosigo ya ditlhapi', jaana:

Sengwe sa bothokwa mabapi le tiriso ya puo e e umakilweng fa godimo ya ditshwantsho ke gore, e setse e le bogologolo ditlangwa tsa dipuo tsa bophirima di setse di kwadilwe. Ke ntlha eo baboki ba fetogileng le metlha go tloga mo mokwalong wa ditshwantsho go ya go wa dikwalwa tse di tlwaelegileng tsa sejaanong. Go ya ka se se buiwang, mokwalo wa ditshwantsho ke o o dirisiwang ke mokwadi yo o tthalosang sengwe ka go se thala. Mothala ka setshwantsho a ka thala go tthalosa kgopolo e e rileng, maemo a a sa iketlang, tlalelo, tsielego, ketsaetsego, thuto, melaetsa, tsiboso, jalo le jalo. Ka go rialo, mokwadi o senola maikutlo a gagwe ka go thala ditshwantsho, e seng ka mokwalo wa tlwaelo wa mafoko.

Mo puong ya Setswana, fa go feta mengwaga puo e kwalwa, go ka lebelelwa phetogo ya puo jaaka go diragetse ka mokwalo wa boApollinaire, Claus le Morgenstein. Sekao ke leboko la 'Motata'. Groenewald (1989: 98) a re leboko la mofuta o, ke porosa, ka gone le dirisa puo e e tlhamaletseng fela jaaka puometlha.

Pele go ka batlisiswa maboko a ga Raditladi le Serobatse e leng 'Masupatsela' le 'Motata' sebopego sa mokwalo wa ona se tshwanetse sa tlhomiwa matlho thata. Ke gore go tshwanetse ga bonwa ka fa metara o tshwantshitsweng ke ona (maboko). Maboko a ga Raditladi le Serobatse ke a bogologolo le fa diteng tsa ona di ka bo di lebagane le segompiano. Kgang e, e bakiwa ke gore fa maboko a ne a bokiwa la ntlha, a ne a buiwa ka molomo, go a kwala go tlile morago. Le gale ga se kgale fa Setswana se ne se kwalwa. Serobatse le Raditladi ga ba a kwala maboko a tekelelo jaaka boApollinaire le Morgestein. Le fa go ntse jalo, sebopego sa mokwalo wa maboko a bona se tlhagisa dithwe tsa metara.

Jaanong go ya go itebaganngwa le metara wa pokothoriso ya ga Raditladi le ya ga Serobatse ka go lebelela: (a) mathata a Opland a a buileng a a mabapi le metara mo pokothorisong le (b) dipharologantsho tsa metara tse di builweng fa setaele se sekasekiwa.

4.3.2. Metara mo Setswaneng

Go ya ka De Groot (1946: 19-20), Simpson (1972: 34) le Haynes (cf: Sebeok 1960: 145) metara ke paterone e e bopilweng ka bongwe (*unit*) jo bo lekaneditsweng. Lebaka la botlhokwa ke gore puo e e nang le sebopego

sa thulaganyo ya metara e tlhamiwa le go baakangwa ka mokgwa wa go ela tlhoko tekatekano. Groenewald (1993: 33-34) o tlhamalatsa kang e ka go tlhalosa fa metara o lebagane le thulaganyo ya dikarolwana tsa puo e leng:

- medumo ya puo,
- fonimi ya boleele e e laolang moretheto,
- segalo se se laolang dinoko,
- lefoko,
- kutu ya lefoko le
- polelwana e nnye.

Dikarolwana tse tsa puo, Saporta (cf: Sebeok 1960: 237) a re di bidiwa dipharologantsho tse di tsweleng pele tsa thutapuo (*recurring grammatical features*). Damane le Sanders (1974: 173-175) ba oketsa ntlha e fa ba re ke poeletso ya makaelagongwe:

Parallelism through the repetition of ideas by synonyms ...

BoDamane ba gatelela fa poeletso ya makaelagongwe e tiisa thulaganyo ya metara. Lotman (1968: 70) o supa fa medumo e rulaganngwa ka tsela e e rileng gore e tsamaelane e bo e utlwane fa go rulaganngwa metara ka morumokutlwano. Go ya ka Groenewald (1993: 70) morumokutlwano ga o botlhokwa mo thulaganyong ya maboko a Bantsho (Setswana) ka gonne morumokutlwano ke phokelelo e e tswang mo mabokong a bophirima. Ka jalo go bonagala gore morumokutlwano ga o teng mo tlhologong ya poko ya Setswana. Groenewald (1993: 70) o sosobanya dikgangka go bua gore fa

go ka tlhokomelwa thulaganyo ya metara, go lemogiwa gore e nngwe ya dikgang tse di bothokwa tse di tshwanetseng go elwa tlhoko ke enjambamente. Scholes (1985: 552) o tthalosa kakanyo ya enjambamente ka go bua jaana:

In enjambed lines, the line-end works against the function, throwing certain words into a prominence that they would not ordinarily have. The enjambed lines really adds a special kind of poetic punctuation to the language, something at once more and less than a comma. Poets who use free verse forms with no regular rhythm are very dependent to give their words a special poetic quality.

Kgopolo ya ratori yo, ke gore enjambamente ke fa mola wa poko o se na matshwao a puiso mo bofelong ba ona, fela o tshwaraganngwa le mola o mongwe o o o latelang. Ka fa letlhakoreng le lengwe tthaloso ya enjambamente go ya ka Serudu (1989: 26) ke go elela ga kakanyo mo meleng e mebedi. Ke gore, go tloga mo moleng wa ntlha go ya go wa bobedi go nna le kgaotso. Ke ka tsela e Groenewald (1993: 38) a rumang kgang e fa a re enjambamente ke karolo ya metara. Kgang e e jalo ke e e tsietsang mmuisi. Le gale fa mmuisi a ka buisa puo eo ka kelotlhoko, a ka se ke a tsietsega ka gope, ka gonne ponagalo ya enjambamente e tlhagelela fale le fale fela.

Sekao ke leboko la 'Motata' mela ya 2 le 3 le mela ya 21 le 22 e e reng:

2. Ya re a akanya go phamola ditswalo kodu ya utlwala

3. E re: 'Motata', petleka setswalo sa mokgoro o tlise mmele

le

21. Setsompa sa monna sa mo kakatlela diatla kwa ntle

22. Ga lesaka, mmele ona o setse ka fa gare ga lesaka,

Sekao se sengwe sa enjambamente ke se se tswang mo lebokong la '*Tautona Ngaka Quett Masire*' mela ya 54, 55, le 56 la re:

54. Ke mo tlhobogile a ile Amerika, a ile teng

55. E sa mpe e le lethankgole la ga Mmakhwele,

56. A ile go kopa dijo tsa botshelo

Ka jalo kgang e, e gatelela pharologano fa gare ga go bua le go kwala, go utlwa le go bona. Fa poko e ka kwalwa e sa tlhamiwa ka tshwanelo, e ka se ke ya tsietsa mmuisi thata, ka ntlha ya se matlho a se bonang le se se kwadilweng. Ke ka yona tsela eo enjambamente e dirisiwang ke bakwadi ba maboko a sejaanong ka teng kwa ntle ga go senya metara.

Go ka garelwa ka go re morumokutlwano wa matlho o teng mo mabokong a setso a Setswana. Ka tsela e, medumo e e utlwanang e tshwanetse go utlwantsha / utlwanya dikarolo tsa metara kgotsa melapoko. Mo pokong ya Setswana diponagalo tse pedi tse ga se tse di botlhokwa mo tlhologong ya maboko, e bile le dipharologantsho tsa tsona ga di tlhagelele sentle go tshwana le mo mabokong a bophirima.

4.3.3. Thulaganyo ya metara I

Thulaganyo ya poko e na le matlhakore a mabedi, e leng: (a) letlhakore la poko le (b) le le sekametseng mo setlhangweng. Kgang e, e raya gore letlhakore la setlhangwa le na le thulaganyo ya kanedi e e jaaka padi, khutshwe le patsana. Ka ntlha e nngwe letlhakore la poko le tsepamisa metara ka gonne le na le thulaganyo e e rileng ya dinoko, difonimi, medumo ya puo, lefoko, kutu, jalo le jalo. Mo patlisisong ya 'Masupatsela', go ya go tlhokomelwa letlhakore le le tsepamisang thulaganyo ya metara mo pokong ya Setswana.

Go ya ka Mojalefa (1995: 51) thulaganyo ya poko e e lebaganeng le metara e lotlegela ka ga dikarolo tse pedi e leng: (a) dikarolo tsa mofuta wa puo le (b) tsa mofuta wa poko.

Fa go buiwa ka puo mo pokong go tewa fa leboko le bopilwe ka dikarolo tsa puo tse di jaaka lefoko le sekapolelo, tse e leng dithwe tse di batlegang tsa puo. Fa a oketsa kgang e, Groenewald (1966: 3) a re noko ga se sethwe sa puo ka gonne e le karolwana ya lefoko. Gantsi leboko le le nang le metara o o tiileng le tthamilwe ka polelwana e le nngwe jaaka diane tse dingwe tsa Setswana tse di theilweng mo godimo ga metara fa go tse:

Pelo e ja serati, / sebatlelwa ga e se batle

Mosadi tshwene, / o jewa mabogo

Dikarolo tsa mofuta o wa poko, tsona ke dithwe tsa metara tse di bopilweng ka mola wa leboko le temana ya leboko. Go lemosega gore sethwe sa metara se segolo ke poko, mme sethwe se sennye sa metara ke karolwana ya metara. Nnete ke gore karolo ya metara le temana ya poko di bopa pokokakaretso. Yona pokokakaretso e, ke se go tweng ke leboko ka bolona. Kwa ntle ga moo, molapoko le temana ya poko di bidiwa dithwe tse di ikemetseng tsa metara, fa ka fa letlhakoreng le lengwe karolometara le yona e bidiwa sethwe se se ikemetseng sa metara. Groenewald (1966: 3).

Go oketsa se a se akantseng, Groenewald (1966: 56) o bua gore mo gare ga dithwe tse di ikemetseng tsa metara, go na le dithwe tse di batlegang tse e leng tse di botlhokwa. Ka jalo fa go tlhalosiwa metara, go tshwanetse ga buiwa ka dikarolo tse di batlegang fela ka gone pharologano fa gare ga pokokakaretso le puo ya kanelo ga di tlhalosege segolothata fa pokokakaretso e lebagane le temana ya poko. Mo go pokokakaretso go dirisiwa melawana ya metara e leng gore melapoko e tshwanetse go tlhamiwa ka kelotlhoko e kgolo ka maikaelelo a gore pharologano fa gare ga kanelo le poko e lemosege bonolo.

Fa pokokakaretso e na le molapoko o le mongwe e laolwa ke melao e mebedi ya metara. Go ya ka Mathibe (2001: 43) fa pokokakaretso e ka nna temanapoko kgotsa poko, gona metara o laolwa ke thitokgang. Thitokgang ya metara e lebagane le molapoko ka bophara, fela e seng molapoko o mongwe le o mongwe. Groenewald (1993: 35) o garela tshedimosetso e ka go re thulaganyo ya dikarolo tsa puo e laolwa ke melao e mebedi e bong wa kgaoganyo le wa kutlwano.

Metara wa pokothoriso ya ga Raditladi le Serobatse o batlisisiwa gore (a) mathata ao Opland a a buileng a a mabapi le metara mo pokothorisong a lemosege le (b) dipharologantsho tsa metara di tlhagelele.

Fa go ka tlhokomelwa 'Motata' le 'Masupatsela', a kwadilwe ka tsela e e latelang: (a) a na le melapoko le (b) dikarolo tsa metara tse di farologaneng. Maitlhommo a patlisiso e, ke go batlisisa sebopego sa maboko a mabedi ao go tlhokometswe ka fa baboki ba ona ba dirisang melao le melawana e e tlhagisitsweng ke Groenewald (1993: 35) ya metara ka teng.

Mampuru (1993: 67) o tswelletsa pele temana e ka go tlhamalatsa kgang e e reng thulaganyo ya medumo le puo ya metara e laolwa ke melawana ya metara. Fa a tshegetsatsa kgang ya ga Mampuru, Groenewald (1993: 35) ene o bua ka dielemente tsa puo, tse di rulagangwang go ya ka melao e mebedi e e umakilweng. O gatelela gore melawana eo e farologanya metara le porosa. O oketsa kgang e, fa a re melao eo e bidiwa: (a) molao wa kutlwano le (b) wa kgaoganyo. Mojalefa (1995: 22) a re melawana e e umakilweng e, e botlhokwa mo thulaganyong ya maboko ka gone ke yona e e laolang metara. Ka jalo fa go buiwa ka fa melwana e e tiisang metara ka teng, go tshwanetse ga tlhophiwa mela ya poko e e nang le dithwe tse di botlhokwa tsa poko e leng: (a) karolo ya metara le (b) molapoko. Fa dithwe tseo di sa tiisiwa ka tshwanelo, gona leboko la mofuta o le ka fetoga learogi, ka gone le tla nna le puo ya kanedi / porosa, kgotsa go ka twe le tla nna le puo ya fa gare ga ya metara le ya porosa.

4.4. KAKARETSO

Ka dikai tse di fa godimo go itshupa fa go na le go tsamaelana go go rileng magareng ga pokokanelo, outu, balate le epiki. Go leka go fedisa bothata bo, fa go buiwa ka pokokanelo go ya go lebelelwa leboko le le jaaka 'Motata' ka gobo le na le dipharologantsho tsa boanedi tse dintsi. Kwa ntle ga dikgang tse, fa go sekasekiwa kakanyo ya tiragatso, go tshwanetse ga

University of Pretoria etd – Komati, P R (2006)

elwa tlhoko ditiro tse di diriwang ke mmoki fa a ntse a boka. Jaaka go setse go umakilwe, go na le melawana e mebedi e megolo e e laolang thulaganyo ya metara mo mabokong a Setswana e leng molao wa kutlwano le wa kgaoganyo.